

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:
«Стратегії та практики формування національної ідентичності в родинах
українських вимушених мігрантів»

Спеціальність: 054 Соціологія
Освітня програма: Соціальні технології
Освітній ступінь: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:

Хаврюченко Наталія Дмитрівна,
студентка 2 курсу
ОР «Магістр»

Наукова керівниця:

Червінська Тетяна Григорівна
кандидатка соціологічних наук, доцентка

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри теорії та історії соціології

Протокол №11 від «19» травня 2025 р.

Зав. кафедри _____ проф. Судаков В.І
підпис

Київ 2025

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано**до захисту**

підпис наукового керівника

ім'я, ПРІЗВИЩЕ наукового керівника**Результат захисту**

оцінка

дата захисту**Голова ЕК**

підпис

ім'я, ПРІЗВИЩЕ**Члени ЕК**

підпис

ім'я, ПРІЗВИЩЕ

підпис

ім'я, ПРІЗВИЩЕ

підпис

ім'я, ПРІЗВИЩЕ

підпис

ім'я, ПРІЗВИЩЕ**Секретар ЕК**

підпис

ім'я, ПРІЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню стратегій і практик формування національної ідентичності в родинях українських вимушених мігрантів. Теоретичну основу становлять підходи соціального конструктивізму, феноменології та символічного інтеракціонізму, що дозволяють розглядати ідентичність як динамічний процес, укорінений у повсякденному досвіді. Емпіричну базу склали напівструктуровані інтерв'ю з матерями, які емігрували до Польщі внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну, виховують дітей віком 5–18 років. Виявлено варіативні уявлення про національну ідентичність, а також чинники її формування. Описано родинні практики, спрямовані на збереження зв'язку з Україною, зокрема мовні, освітні, ритуальні та медійні. Виокремлено родинні стратегії національного виховання, що реалізуються в умовах міграції.

Ключові слова: національна ідентичність, вимушена міграція, родинні практики.

ABSTRACT

The master's thesis is focused on the study of strategies and practices of national identity formation in the families of Ukrainian forced migrants. The theoretical framework is based on the approaches of social constructivism, phenomenology and symbolic interactionism, which allow us to consider identity as a dynamic process rooted in everyday experience. The empirical basis is semi-structured interviews with mothers who emigrated to Poland as a result of Russia's full-scale invasion of Ukraine and are raising children aged 5-18. The article reveals variable perceptions of national identity, as well as the factors of its formation. The family practices aimed at maintaining a connection with Ukraine, including language, educational, ritual and media practices, are described. The family strategies of national education implemented in the context of migration are identified.

Keywords: national identity, forced migration, family practices.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	4
1.1 Дослідження соціальної ідентичності у соціології: інтерпретативна перспектива	4
1.2. Поняття ідентичності та процес її формування	8
1.3 Поняття національної ідентичності та суміжних категорій	13
1.4 Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. РОДИННЕ КОЛО ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕМІГРАЦІЇ	19
2.1 Від асиміляції до мультиідентичності: еволюція наукових підходів до формування ідентичності в еміграції	19
2.2 Роль сім'ї та родинні стратегії у формуванні національної ідентичності	24
2.3 Висновки до розділу 2	29
РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ВИМУШЕНІЙ МІГРАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ МАТЕРІВ	31
3.1. Актуальність дослідження	31
3.2 Програма дослідження	32
3.3 Результати	35
3.4 Висновки до розділу 3	52
ВИСНОВКИ	54
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Через повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році багато українців покинули свою країну, значна частина з них – діти. Незалежно від того, в якій державі вони опинились у результаті, вони залишили знайоме українське середовище та повсякденні практики: людей, місця, соціальні інституції, звичаї.

Опинившись за кордоном, родини змушені адаптуватися до нової реальності, яка часто суттєво відрізняється від тієї, в якій формувалися перші дітей уявлення про світ. У цих умовах саме родина - насамперед батьки або опікуни - продовжує виконувати ключову роль у процесі соціалізації, як носій культурних цінностей, мови, традицій та ідентичності. Вимушене переміщення змінює характер і можливості реалізації цієї ролі: змінюється доступ до інституцій, ресурсів, звичного кола спілкування. Незрозуміло, як українські батьки бачать і виконують свою роль у формуванні національної ідентичності дитини в таких умовах, і чи змінилися їхні погляди і дії після вторгнення і подальшої еміграції.

Дослідження зосереджене на практиках, які українські батьки-переселенці, зокрема матері, застосовують для підтримки національної ідентичності своїх дітей у новому соціокультурному середовищі. Аналізується, як саме батьки інтерпретують свою роль, якими практиками користуються (як свідомо, так і інтуїтивно), та як змінюється їхній підхід під впливом обставин міграції. У фокусі дослідження - повсякденні дії: мовне середовище вдома, свята та традиції, вибір форми навчання, обговорення історичних подій, дозвілля, участь у соціальному житті тощо.

Метою дослідження є заповнити цю прогалину в знаннях шляхом проведення індивідуальних інтерв'ю з українськими вимушеними батьками-мігрантами, які мають дітей віком від 5 до 18 років. Також необхідним є опис та формування теоретично-методологічних засад авторського дослідження, зокрема вибір підходу, концептуалізація основних понять, окреслення шляху розвитку тематичних досліджень.

Об'єкт: процес формування національної ідентичності

Предмет: практики та стратегії формування національної ідентичності в родинних українських вимушених мігрантів

Мета: охарактеризувати практики та стратегії формування національної ідентичності в родинних українських вимушених мігрантів.

Завдання:

- Окреслити основні поняття дослідження (національна ідентичність, родинні практики, національне виховання) шляхом аналізу наукової літератури;
- Простежити розвиток наукових підходів до національної ідентичності в контексті міграції та середовища родини;
- Вивчити, яким чином українські родини в еміграції формують та підтримують національну ідентичність своїх дітей;
- Проаналізувати, як батьки інтерпретують свою власну роль і дії у формуванні національної ідентичності дітей у новому соціокультурному середовищі;
- З'ясувати, яким чином еміграція вплинула на родинні практики формування національної ідентичності
- Дослідити, які практики використовуються батьками для створення та підтримки почуття зв'язку з українською ідентичністю, а також з'ясувати, чи орієнтовані ці практики на збереження зв'язку з Україною або на адаптацію до країни міграції;
- Виокремити стратегії національного виховання на базі досліджених практик.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Цей розділ присвячено основним теоретичним засадам кваліфікаційної роботи, як то суб'єктивістська парадигма, поєднання соціального конструктивізму, феноменології та символічного інтеракціонізму. Буде розкрито поняття ідентичності загалом, аналізується її структура, функції та процес формування. Окрема увага приділяється типам ідентичностей, пов'язаних з нацією, етносом, культурою та державою. Узагальнюючи різні підходи, буде створена попередня рамка чинників, що впливають на формування ідентичності, розвинена та використана у наступних розділах.

1.1 Дослідження соціальної ідентичності у соціології: інтерпретативна перспектива

Розгляд теоретичного підґрунтя роботи варто розпочати з поняття соціального конструкта - одного з ключових у межах суб'єктивістських і інтерпретативних підходів до аналізу соціальної реальності. Саме це поняття лежить в основі сучасного осмислення процесів формування ідентичності.

Соціальний конструкт - це, перш за все, результат соціального конструювання реальності, процесу, що його було визначено у роботі Пітера Бергера та Томаса Лукмана "Соціальне конструювання реальності. Трактат з соціології знання" [Berger & Luckmann, 1966]. Згідно з П.Бергером і Т.Лукманом, соціальна реальність створюється через повсякденне знання і виникає в процесі постійної взаємодії між індивідами, підтримується через спільні уявлення, мову, звички, інститути. Соціальний конструктивізм, як теорія соціології знання та теорії комунікацій, розглядає знання та розуміння світу, що розвиваються індивідами спільно. Основними припущеннями підходу є те, що люди раціоналізують свої досвіди, створюючи модель соціального світу та ідеї того, як він має функціонувати. Велике значення у цьому процесі надається мові, як найважливішій системі, що породжує ці моделі та сенси у процесі взаємодії та уможливорює їхнє подальше закріплення.

П.Бергер та Т.Лукман виділяють три етапи процесу конструювання реальності - екстерналізацію, коли індивідуальні уявлення виринають назовні; об'єктивацію, тобто визнання цих уявлень, сприйняття, закріплення у соціальній структурі в процесі інтеракцій; інтеріоризацію - коли значення засвоюються як частина власного досвіду, інтерналізуються та закріплюються [Berger & Luckmann, 1966: p.149-193]. Цей процес є важливим для розуміння того, як щось суб'єктивне переходить у стан об'єктивного, такого, що сприймається як дане. "Очевидні" речі про те, як влаштована соціальна реальність та людська діяльність загалом, наприклад засвоєні соціальні ролі, норми, те, як влаштовані різноманітні соціальні інститути, таким чином не є чимось насправді очевидним. Усі ці конструкти є безперечно "реальними" у тому, як вони впливають на суспільне життя, наше власне повсякдення та самовизначення - остання частина твердження є надзвичайно важливою для цієї роботи, при цьому, вони не є незмінними та не носять у собі есенціалістську характеристику, хоча і сприймаються такими членами суспільства через свою укоріненість у соціальних інститутах та свою легітимність.

Ідеї П.Бергера та Т.Лукмана багато у чому спираються на феноменологію Альфреда Шюца, що має безпосередні прояви у залученні концепції повсякденного, та "життєвого світу", у якому і відбувається конструювання реальності. Первинним елементам структури життєсвіту за Шюцом є соціальне оточення, також він виділяє компоненти соціального співсвіту, попереднього світу та наступного [Култаєва, Навроцький & Шеремет, 2013: с. 64-68]. Процеси, що їх описують автори "Соціального конструювання реальності" відбуваються переважно у вимірі соціального співсвіту. За Шюцом, значущість повсякденності полягає у її фізичній, тілесно-предметній якості; хоча його основою і є внутрішній світ, а розуміння інших будується через розуміння власного досвіду, саме у просторі повсякдення формуються та відтворюються усталені уявлення про навколишнє. У контексті дослідження стратегій формування національної ідентичності дітей батьками, це має наступні наслідки: по-перше, маємо звертати увагу на самоідентифікацію, досвід та установки

самих батьків, а по-друге - на те, як ці установки маніфестують себе у повсякденні, взаємодії з дітьми.

Концепція життєсвіту та проблема трансформації повсякдення в соціальний життєвий світ А.Шюца була доповнена П.Бергером та Т.Лукманом елементами символічного інтеракціонізму, що проявляється, наприклад у їхній концепції “символічного всесвіту” – простору значень що твориться у взаємодії, який охоплює всі інтерпретації реальності, включно з уявленнями про порядок, мораль, владу, традиції та ідентичність [Berger & Luckmann, 1966: p.113-134]. Символічний всесвіт виконує функцію підтримання цілісності соціального порядку, адже надає обґрунтування і сенс не лише окремим практикам, а й інституційним структурам загалом.

До теоретичного підґрунтя нашого дослідження, що побудована довкола поняття ідентичності, варто додати і рамку символічного інтеракціонізму, яка, представлена, зокрема, у роботах Ч.Кулі, Г.Блумера, Дж.Міда,

Один із головних авторів символічного інтеракціонізму Герберт Блумер наголошував, що індивіди діють не щодо об’єктів та фактів, а через інтерпретацію значень, які цим об’єктам та фактам приписані, а самі ці значення є результатом взаємодії. При цьому, значення не є сталими, можуть змінюватись залежно від інтерпретації [Blumer, 1986: p. 4-5].

Чарльз Кулі у концепції “дзеркального Я” розкриває бачення індивідом себе, як результат того, як його бачать інші. Власний образ формується в очікуванні, зчитуванні та інтерпретації реакції інших, це бачення є соціальним та укоріненим в соціальній взаємодії [Cooley, 2017: p. 165-208]. У фундаментальній роботі «Людська природа та соціальний порядок» Кулі досліджує та поєднує індивідів та суспільство, наводить аргументи проти того, що вони є протилежними та окремими явищами; він вказує на те, що зрозуміти індивідів, учасників суспільства без розгляду соціального контексту є неможливим.

Джордж Мід також розглядає ідентичність, як певний результат залучення у соціальні взаємодії, бачення себе очима “узагальнених інших” (generalised

others) [Mead, 2015]. Згідно з його доробком, бачення себе та “самість” є результатом діалогу між спонтанним “Я” та його версією, що базується на реакції, зворотному зв’язку від інших під час інтеракцій.

Символічний інтеракціонізм при розгляді формування ідентичності дозволяє не лише описати смисли, які батьки приписують своїм діям, а й надає алгоритм того, як відбувається формування уявлень про себе й інших у сімейному середовищі.

У підсумку, у своїй роботі я послуговуюсь суб’єктивістською парадигмою, у межах якої соціальна реальність розуміється як така, що, хоча й існує незалежно від індивідів, твориться та отримує свої значення зі сторони соціальних суб’єктів. Ця епістемологічна позиція надалі є представлена такими теоретичними підходами як соціальний конструктивізм, феноменологія та символічний інтеракціонізм. Усі три теоретичні перспективи можна загалом віднести до інтерпретативістської течії, використання цих окремих теорій полягає у наступному їхньому розумінні та застосуванні. Перш за все, я визнаю існування фундаментальних соціальних структур, інститутів, комплексів норм поведінки та їхній беззаперечний вплив на індивідів, зокрема на ідентичність та батьківство. При цьому, спираючись на *соціальний конструктивізм*, я розглядатиму їх як результат попередньої взаємодії, значення та сенси, що були спродуковані та закріплені через інституціоналізацію та легітимізацію, підкреслюючи їхню здатність змінюватись. Переходячи до *феноменології* та простору життєсвіту, я фокусуюсь на значенні повсякденного досвіду, у якому відбувається взаємодія, що формує подальші конструкти. *Символічний інтеракціонізм*, особливо згаданий доробок авторів, що досліджували природу ідентичності, дозволяє звернути увагу на те, що окрім формування соціальної реальності та її значень, у взаємодії формується і розуміння, бачення самих себе, роль інших та попередньо створеного соціального контексту у цьому.

Даний підхід дозволяє пов’язати елементи соціальної структури, взаємодії та ідентичності, зауважуючи їхній зв’язок та динамічність, надаючи основну роль інтерперсональним взаємодіям. Окрім цього, теоретичне поєднання

феноменології, символічного інтеракціонізму та конструктивізму, яке лежить в основі цього дослідження, також відображає міждисциплінарний характер сучасної соціології та комплексність поняття ідентичності. При цьому, я не оминатиму теоретичні концепції представників й інших теоретичних течій, оскільки синтезування, триангуляція та міждисциплінарність є важливими інструментами розвитку наукового знання.

1.2. Поняття ідентичності та процес її формування

Поняття ідентичності найбільш відоме у контексті самовизначення людини, проте воно може бути використане і щодо предметів, подій, місць [Пасісниченко, 2016, с.10]. Соціальна ідентичність ж є одним з ключових концептів для багатьох наук: психології, політики, філософії, антропології, економічного поля тощо. У кожній з них вона постає у дещо іншому ракурсі, а її вивчення відбувається з певної позиції. У цьому підрозділі буде розглянуто як це відбувається у соціології та в контексті цієї роботи. Також увага буде приділена процесу формування ідентичності.

Ідентичність, самоусвідомлення та дотичні явища були предметом роздумів таких філософів як Декарт, Г'юм та Кант, що жили та міркували задовго до нашого часу [Baumeister, 1986]. Проте, безпосередні дослідження ідентичності були започатковані у царині психології. Доробком, що на сьогодні можна вважати науковою класикою та певною точкою відліку розгляду ідентичності є праці Карла Юнга [Калуга, 2016: с. 40], що увів в обіг поняття "самості" - глибинної суті людини та її кінцевої цілі. Також серед психологічних наук варто виділити доробок Еріха Фрома, який розглядав ідентичність як вагому психологічну потребу усвідомлювати себе як результат власної діяльності та чогось окремого [Fromm, 1941], з чого загалом можна зробити висновок, що ідентичність - це відчуття самоусвідомлення, що має певні якості, що відділяють "мене" від "інших".

У соціології питання ідентичності постало прямим предметом цікавості перш за все у феноменології, яку було описано у попередньому розділі, у роботах

Дж. Міда та Ч. Кулі, що наголошували на ролі комунікації, оточення у цьому процесі. На засадах цього підходу Е. Гофман розбудовує драматургічну теорію, у якій ідентичність розглядається як перформанс, яким керує індивід задля досягнення бажаного враження зі сторони інших [Goffman, 2023].

Ентоні Гідденс доповнює ці характеристики динамічності та творення ідентичності припущеннями щодо рефлексивності ідентичності, її властивостями постійно перебудовуватись та переглядатись, створювати наратив про себе [Giddens, 2023]. Загалом, соціолог аналізує ідентичність не як щось стає, а як процес, що, з одного боку здійснюється індивідом, а з іншого – є соціально-мотивованим, покладається на рефлексію, але через осмислення себе у соціальному контексті. Вчений зазначає про втрату традицій та зростання автономії в модерному суспільстві, що надає свободу в виборі того, як індивід може себе ідентифікувати та проявляти. Про схожі тенденції зазначає і Лукман, що на прикладі релігійних ідентичностей розглядає парадокс приватизації персональної ідентичності [Култаєва, Навроцький & Шеремет, 2013, с.43], її клаптиковість та перехід у сферу суб'єктного вибору, де ідентичність формується під впливом власних досвідів. Згідно з Т. Лукманом, персональна ідентичність – це соціально сформована особистість, яка є довготривалим актором, виконавцем соціальних дій. Це визначення значним чином резонує з позицією праці Роя Баумейстера “Ідентичність: культурні зміни та боротьба за самість”, який під час розгляду історії досліджень ідентичності, виділяє дві основні її характеристики - часову протяжність та диференціацію [Baumeister, 1986]. Остання якість полягає у тому, що ідентичність дозволяє відділити та розрізнити себе від інших та орієнтуватися у соціальному вимірі. Окрім цього, ідентичність має три основні функції: вона допомагає робити вибори, здійснювати інтерпретації, самовтілюватися, що, за вже згаданим Фромом, є однією з людських потреб.

Окрім зазначених підходів, ідентичність може бути розглянута з позицій критичної теорії, постструктуралізму, гендерних студій, тощо. Можна говорити про те, що ідентичність є сконструйованою перш за все дискурсами та владними

відносинами, як це роблять Мішель Фуко [Foucault & Gordon, 1980] та Стюарт Холл [Hall & Du Gay, 2006]. Дослідниця гендерної тематики Джудіт Батлер зауважує на перформативності соціальних ідентичностей [Butler, 1990], що певним чином перегукується з напрацюваннями Гофмана, та маючи на увазі, їхнє закріплення через повторювані дії та висловлювання. Хочеться згадати й інтерсекційний підхід, започаткований Кімберлі Креншоу, що звертає увагу на те, що ідентичність є багатовимірним та перехресним феноменом: індивіди поєднують у собі гендерні, расові, національні та інші маркери [Crenshaw, 2013]. Лаконічним та цікавим є розуміння ідентичності авторства К. Чандра, що розглядає її як соціальну категорію, до якої може бути зарахований індивід, що відбувається за рахунок ознак, що кваліфікують, підтверджують належність до цієї групи [Chandra, 2006].

З вище переліченого можна зробити висновок, що ідентичність, її природа та функції здатні приймати різні форми залежно від позиції науковиці, що їх досліджує. Мені найбільше імponує підхід Річарда Дженкінса, що поєднує теоретичні засади, окреслені у першій частині розділу. Він пропонує розуміння ідентичності не як фіксованої внутрішньої сутності, а як процес ідентифікації, що постійно актуалізується у взаємодії з оточенням [Jenkins, 2008]. У праці “Соціальна ідентичність” (1996) автор виділяє три рівні, на яких вибудовується і підтримується ідентичність: індивідуальний (пов’язаний із самосприйняттям), інтеракційний (що виникає у взаєминах із соціальним середовищем) та інституційний. Ця ж структура певним чином відображена у теоретичній розвідці О.Матузкової [Матузкова, 2014], що виділяє індивідуально-колективний, суб’єктно-об’єктний та когнітивно-емоційний рівні ідентичності

Звертаючись знову до ідей Р. Дженкінса, варто зазначити, що він проблематизує суспільні трансформації сучасності, звертаючи увагу на те, як процеси глобалізації, мобільності та культурної фрагментації ведуть до вразливого та нестабільного відчуття ідентичності, через вплив на всі ці три рівні. Він також підкреслює роль соціальної пам’яті та практик, як-то знання історії та традицій.

Неможливо говорити про ідентичність та повсякдення без згадки про П'єра Бурд'є. У центрі його теоретичного підходу знаходиться габітус - система настанов, схем сприйняття, інтуїтивних реакцій та стратегій дії, які формуються в процесі соціалізації [Bourdieu, 1984]. Ідентичність у цьому контексті постає результатом “роботи” габітусу - вона не є чимось цілісним або чітко усвідомленим, але проявляється у тому, як індивід проявляє себе. Габітус утворюється в конкретному соціальному полі, визначається доступом до капіталів (економічного, соціального, культурного) і передається через повсякденність: *родинні практики, освіту, стиль життя*.

Таким чином, саме в процесі соціалізації твориться ідентичність. У контексті дослідження батьківських практик ідентичності, це дозволяє аналізувати не лише проголошені цілі, а й втілені стилі взаємодії, мовні патерни, культурні уподобання, які часто передаються дітям без рефлексії.

До того ж, зважаючи на те, що об'єктом дослідження виступають діти, хоча й через призму батьків, важливо підкреслити актуальність періоду дитинства у формуванні ідентичності. Для цього варто звернутись до праць Еріка Еріксона та його теорії розвитку ідентичності [Erikson, 1959]. Автор наголошує на поступовості розвитку ідентичності, ролі криз у цьому процесі, але особливу увагу він приділяє етапу юності, дитинства, де індивід формує відчуття власного я у взаємодії з соціальними очікуваннями. Ідентичність у його концепції теж виступає як щось динамічне, та таке, що змінюється залежно від нових життєвих ролей та обставин; це постійний процес організації життєвого досвіду в індивідуальний, що є актуальним для дослідження міграції.

Гідденс також пов'язує юність з процесом саморефлексії, етапом, коли відбувається перехід від батьківських ролей, з'являється потреба у самовизначенні [Giddens, 2023]. У контексті роботи, це твердження можна непрямо використати задля припущення, щодо настання етапу активної саморефлексії, саме батьки мають найбільший вплив на ідентичність дитини.

Узагальнюючи розглянуті підходи, можна стверджувати, що ідентичність - це складне, багаторівневе утворення. Зокрема, підхід Дженкінса, якому у цій

роботі надається перевага, дозволяє розглядати ідентичність у представленій раніше трьохрівневій системі: як індивідуальне самосприйняття, як продукт соціальної взаємодії та як результат впливу інституційних структур (на які впливають взаємодії). Це особливо важливо у випадку аналізу ситуації вимушеної еміграції, де всі три рівні, особливо рівень інституцій, за рахунок їх зміни, зазнають трансформації. Поняття габітусу ще раз підкреслює роль повсякдення у процесі засвоєння та відтворення ідентичності. Також, у доповнення до загальної динамічності соціальних ідентичностей, їхньої здатності змінюватись, розвиватись та проходити крізь кризи, етап дитинства є підкреслено важливим у цьому процесі.

У підсумку, надалі говоритимемо про ідентичність, як про динамічний, багаторівневий процес самоусвідомлення, який розгортається у взаємодії з соціальним оточенням, закріплюється у повсякденних практиках та змінюється під впливом досвіду. Незважаючи на свою здатність до гнучкості, ідентичності притаманна часова тяглість. Серед функцій, які виконує ідентичність: відчуття себе “собою”, усвідомлення окремоті та індивідуальності; можливість віднесення себе до інституцій; орієнтація в контексті взаємодій, прийнятті рішень та самореалізації.

Таке розуміння ідентичності буде використане для дослідження ідентичності національної, де особлива увага приділятиметься практиками, які свідомо, або несвідомо використовують батьки.

1.3 Поняття національної ідентичності та суміжних категорій

У цій частині роботи буде розглянуто поняття безпосередньо національної ідентичності, її зв'язок з концептами ідентичності культурної, етнічної, територіальної. В основу закладено підходи таких дослідників, як Ентоні Сміт, Роджерс Брубейкер, Бенедикт Андерсон, а також загальна логіка підходу соціального конструктивізму та феноменології, сформованого у попередніх розділах.

У своїй роботі К. Чандра ставить перед собою та читачами питання: “Що таке етнічна ідентичність та чому вона є важливою?” [Chandra, 2006]. Згідно з її підходом етнічна ідентичність, це *підмножина ідентичностей, членство в яких визначається на основі ознак, що передаються за походженням*. Етнічна група тут є соціальною групою, що є більшою за родину, членство у ній базується саме на походженні, а не на виборі, його неможливо заслужити чи набути [Fearon & Laitin, 2000], на противагу ідентичностям, що їх розглянемо пізніше. Розглядатимемо етнічну ідентичність як один з елементів соціальної ідентичності людини, що стосуються досліджуваних в роботі явищ.

Територіальна ідентичність своєю чергою є відчуттям приналежності до конкретної території, про це говорить, серед інших, Е.Сміт [Smith, 2001]. При цьому, територія не має повторювати кордони держави, ідентифікація може відбуватися з населеним пунктом, місцевістю, краєм тощо.

Надалі розглянемо ідентичність культурну, як щось, що принаймні при своєму попередньому розгляді, припускає гнучкість через прив’язку більше до культури та знання, аніж до “крові”. Чандра К. як початкову точку розгляду поняття спільної культури, пропонує трактувати її як набір символів, цінностей, кодів та норм, що поділяються спільнотою. Культурна ідентичність тут полягатиме в асоціації та співвіднесенні себе з групою, що ці елементи поділяє та розуміє. У статті “Культурна ідентичність як соціальний конструкт” Кемпбелл А. зазначає про існування загальної згоди про те, що індивідуальна культурна ідентичність виникає у процесі прийняття культурних норм, вірувань, установок та цінностей конкретної групи на противагу іншим [Campbell, 2000], що теж узгоджується з ідеєю про те, що культурна ідентичність є комплексом перелічених елементів, які поділяються індивідом з певною групою. Кемпбелл тут же [Campbell, 2000] зауважує про існування певного консенсусу в розумінні того, що батьки, найближче оточення, навчальні заклади, релігійні інституції, засоби масової інформації відіграють значну роль в її становленні.

Ентоні Сміт бачить в етнічній ідентичності засади ідентичності національної. У своїй теорії етносимволізму він визначає етнічну спільноту як

популяцію зі спільними міфами, історичною пам'яттю, культурою, зв'язком з територією та почуттям солідарності [Smith, 2001]. Окрім етнічності, він говорить про такі складові приналежності як територіальну, класову та релігійну детермінанти. Саме ці риси, за Смітом, є основою для формування більш масштабних політичних одиниць - націй. Їх він визначає як історичні та культурні спільноти, учасники яких пов'язані культурними традиціями, релігією, мовою.

Цікавим є його розрізнення між двома типами національних ідентичностей та їхнім підґрунтям - "західною", громадянською та "незахідною", етнічною. Останню можуть також називати "східною", але головною тут є не географічна прив'язка, а протиставлення другої моделі першій. Західна ідентичність, за Смітом, заснована на спільних цінностях, правовій рівності, політичній участі. Незахідна, етнічна модель базується на спільному етнічному походженні, мові, культурі та історії. Ці типи не є взаємовиключними, а виступають радше аналітичними конструкціями. Культурознавиця та докторка філософських наук, Наталія Кривда у своїй лекції "Національна ідентичність" [Кривда, 2023] обережно висновує, що за цією класифікацією та з культурологічної точки зору, українська національна ідентичність почала набувати ознак західної, такої що характеризується об'єднанням спільноти навколо цінностей, із подіями Революції Гідності. Вона вказує, що тоді на захист української державності виступили люди багатьох етнічностей, але мобілізовані спільною метою відстояти майбутнє української держави.

Тут варто зауважити, що визначення громадянської ідентичності не зводиться до її розуміння Смітом лише як однієї з моделей національної ідентичності. Ця категорія стосується приналежності людини до конкретної держави. До її ключових ознак зазвичай відносять громадянство, довіру до органів влади, відчуття гордості, готовність захищати державу [Толочко, 2023].

Таким чином, маємо звернути увагу на комплексність поняття національної ідентичності, що об'єднує у собі елементи культури, етнічності, територіальної та державної приналежності; та різні засади її виникнення. Для

доповнення бачення національної ідентичності як комплексного та динамічного феномену, звернемося до праць таких важливих авторів тематики як Роджерс Брубейкер та Бенедикт Андерсон.

Обидва науковці відмовляються від ідеї про фіксованість та есенціалістську характеристику ідентичності, проте концептуалізують її по-різному. У своїй концепції Р. Брубейкер наголошує, що національність не є об'єктивною спільнотою людей. Він застерігає від так званого “групізму” - помилкового уявлення про націю як фіксовану групу. Натомість він трактує національність як динамічний комплекс дій і взаємодій, у яких вона щоразу відтворюється. [Brubaker, 2002]. Нація не існує поза політичним та соціальним контекстом, а національна ідентичність формується та проявляється ситуативно, коли люди ідентифікують себе як приналежних до певної групи, використовують спільні категорії. Таким чином, нація це не статичний, сталий об'єкт, це щось, що *відбувається*, це не структура, а подія. Брубейкер наголошує на ролі політичних дискурсів, подій, адміністративних механізмів, його ідея полягає у тому, що нація не існує у природі, а є продуктом інституціоналізації, що перетинається з рамкою соціального конструктивізму.

За Б. Андерсоном нація та національна ідентичність полягають в усвідомленні існування та своєї приналежності до певної групи. У своїй роботі “Уявлені спільноти” [Андерсон, 2001], він обґрунтовує позицію, що національна спільність існує перш за все у свідомості та уяві її учасників, та є особливою мисленнєвою категорією. Нація підтримується в уяві її представників через культурно-мовну спільність, що виступає основною для єдності. Андерсон наголошував на ролі друкарства в закріпленні відчуття культурної спільності, сьогодні можемо говорити також про роль цифрових медіа. Окрім спільної мови та культурних елементів, нації притаманна солідарність, суверенність та територіальна обмеженість, визначеність.

Порівнюючи ці два доробки, можна виокремити спільні та відмінні риси бачення нації та, відповідно, національної ідентичності. Якщо Андерсон наголошує на тому, що нація – це категорія мислення, то для Брубейкера – це

категорія дій та практик. Розуміння Брубейкера більшою мірою передбачає мінливість ідентичностей, тоді як для Андерсона вона є все ж більш сталою. При цьому, обидва автори підкреслюють конструктивістську природу національної ідентичності. Обидва підходи дозволяють відсторонитися від ідеї нації як об'єктивної структури і сфокусуватись на тих практиках та уявах, які її формують та підтримують. Для цього дослідження особливо важливо вивчити, як в умовах нової країни батьки підтримують відчуття належності до нації - через мову, побут, символи чи участь у подіях. Таким чином, національна ідентичність постає не як набір ознак, а як результат дій.

Підсумовуючи, національна ідентичність постає як багатовимірне, динамічне утворення, що полягає у віднесенні себе до певної нації, поєднує у собі компоненти етнічної, культурної, територіальної, громадянської ідентичності.

Е. Сміт розглядає “західну” та “незахідну” моделі національної ідентичності, підкреслюючи, що вона може формуватись за рахунок цих елементів (громадянського та етнічного) з різною мірою їхнього впливу. У підході Б. Андерсона національна ідентичність є інтегрованим у світобачення уявленням про спільноту, що найбільше покладається на спільності у культурно-мовному вимірі. У Р. Брубейкера національна ідентичність визначається комплексом дій та практик, у яких вона постійно відтворюється, залежить від інституцій, дискурсів, символічних чинників.

Окрім цього, перелічені автори та їхні роботи у поєднанні створюють перелік чинників формування ідентичності, які можна поділити на три групи, що співвідносяться з рівнями Р. Дженкінсом та згадані вище - індивідуальний, рівень взаємодій та рівень інституцій.

Тоді до індивідуального рівня варто віднести роль саморефлексії, нарративу «Я» у Гідденса, потребу в цілісності та самоусвідомленні, про яку писали Фромм і Юнг. До рівня взаємодій - безпосередні соціальні контакти, описані символічними інтеракціоністами, роль сім'ї, взаємодію з мовним та культурним середовищем, долучення до практик - про що тим чи іншим чином згадують

майже всі автори, розглянуті у підрозділі. До інституційного рівня належать освіта, медіа та інші інституції, про що йшлося у контексті роботи Кемпбелл. Детальніше про чинники творення та підтримки національної ідентичності в родині, в контексті еміграції, йтиметься у наступному розділі.

1.4 Висновки до розділу 1

У розділі окреслено теоретичну рамку роботи, яка базується на суб'єктивістській парадигмі, інтерпретативній традиції, що представлена соціальним конструктивізмом, феноменологією й символічним інтеракціонізмом. Ці підходи дозволяють розглядати соціальну реальність як процесуально сформовану, а ідентичність - як динамічне утворення, що виникає у взаємодії, осмисленні та повсякденних практиках, піддається впливу соціального контексту та інститутів.

Здійснено огляд концепцій ідентичності, включаючи підходи до її формування, змінності, багаторівневості та контекстуальності. Особливу увагу приділено трирівневій моделі Річарда Дженкінса (індивідуальний, міжособистісний та інституційний рівні), яка була наповнена чинниками, що впливають на формування ідентичності. Огляд, визначення та розрізнення ідентичностей етнічних, територіальних, культурних тощо, виокремлення підходів до аналізу національної ідентичності є важливим не лише з точки зору перегляду та формування теоретичного підґрунтя роботи, а й є основою для аналізу даних практичної частини - класифікації того, як батьки-інформанти операціоналізують поняття нації та національної ідентичності, яким чином ця змінна має вплив на ті практики, що вони застосовують, або не застосовують у вихованні дітей.

Розмежування понять етнічної, культурної, територіальної та громадянської ідентичностей дозволяє висвітлити національну ідентичність як багатовимірну конструкцію, що містить в собі як елементи походження, так і свідомого вибору, набуті. Вона не є сталою чи суто спадковою, а формується у взаємодії між особистим досвідом, соціальним оточенням та інституційними

рамками. У цьому дослідженні під *національною ідентичністю* розуміється складна, динамічна конструкція, що включає культурні, етнічні, територіальні та громадянські компоненти, які проявляються у відчутті належності до нації та відтворюються через щоденні практики.

Теоретичні напрацювання, зокрема підходи Сміта, Андерсона, Брубейкера та Дженкінса, будуть використані для аналізу того, як батьки у контексті вимушеної міграції підтримують або трансформують національну ідентичність своїх дітей. У наступному розділі розглядатимуться безпосередні практики, через які це відбувається у визначеному контексті.

РОЗДІЛ 2. РОДИННЕ КОЛО ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕМІГРАЦІЇ

У цьому розділі поняття національної ідентичності та її формування буде розглянуте у контексті еміграції. У першій частині буде окреслений загальний розвиток міграційних досліджень та національної ідентичності у цьому контексті; у другій частині розділу увага приділена ролі батьків, їхнім практикам та стратегіям щодо підтримки зв'язку з країною походження та адаптації дітей до нового середовища

2.1 Від асиміляції до мультиідентичності: еволюція наукових підходів до формування ідентичності в еміграції

Міграційні дослідження почали розвиватися у 20 столітті як відповідь на зростання рівня міграції, спровоковане соціальними, економічними та технологічними змінами, що проявлялося переважно в демографічних дослідженнях, таких як переписи населення. Сьогодні це визначна міждисциплінарна сфера, яку вивчають і розвивають соціологія, політика, економіка, географія, антропологія та інші науки.

Північна Америка була однією з територій, де упродовж 19-20 ст. відбувалася швидка міграція, що змушувало державу порушувати питання міграційної політики, а особливо - асиміляції.

Асиміляційну модель міграції було сформульовано Чиказькою школою, вона була провідною протягом більшої частини 20-го століття, особливо розвивалась у доробку Р. Парка, В. Томаса, Е. Бургеса [Keene, 2017]. Цей погляд на міграцію розглядає процес повного пристосування до нового середовища як неминучий, фіксований та бажаний; такий що призводив, оскільки школа працювала саме з контекстом США, до американізації, підтримки та утворення так званого “melting pot” - єдиної культурної спільності. За Парком, процес пристосування складається з 4-х основних стадій: контакту, конфлікту, пристосування (акомодації) та поглинання (асиміляції) [Park, 1928]. Оскільки процес є поступовим, а не миттєвим, дві культури можуть співіснувати в

індивіди, коли він вже пройшов стадію контакту та опинився у стані конфлікту, але не асимілювався; це перехідний стан, коли людина починає відриватись від попереднього культурного середовища, але ще не входить у нове повністю Парк називає маргінальним та розвиває поняття “маргінальної особистості” [Park, 1928, с.892].

У межах цього підходу важливим чинником асиміляції та формування спільної національної є культура, на противагу спадковості, уніфікація культури - освоєння та інтерналізація спільної мови, цінностей та норм. Також Парк приділяв увагу расовій дискримінації, що могла ускладнювати асиміляцію, таким чином визнаючи, що процес адаптації не є однаковим для всіх. Важливо відзначити, що в описі підходу чітко проглядається вже згадана бажаність асиміляції, а також - практично відсутність уваги до досвіду мігрантів, можливості збереження та розвитку своєї попередньої ідентичності. Попри це, описаний шлях асиміляції з 4-х стадій лишається корисним як аналітичний інструмент, що буде використаний в емпіричній частині дослідження.

Акценти у дослідженнях міграції змінюються з середини ХХ ст.. під впливом ідей культурного плюралізму та мультикультуралізму, критики лінійної та жорсткої асиміляції. Замість лінійного, хоча і не обов'язково легкого, переходу до “основної” культури все більше уваги приділяється складності, гнучкості та багатовимірності ідентичності та досвіду міграції. Наприклад, Дж. Т. Гіббс своєму дослідженні проблематики ідентичності підлітків змішаних рас вказує на шкідливість очікувань тотального асимілювання та важливість підтримки гібридної, багатосарової ідентичності, яка краще відповідає умовам сучасного мультикультурного суспільства [Gibbs, 1987]. Дослідниця вказує на існування тиску обрати одну ідентичність, проте наголос стоїть тут не на самому здійсненні вибору, а на здійсненні його в бік доміантної культури. Ідея про необхідність пристосування мігрантів до культури приймаючої країни залишається поширеною, детальніше досвід зустрічі з її проявами буде розглянуто у практичній частині.

Відхід від теорії асиміляції як від найприроднішого осмислення досвіду пристосування дозволив звернути увагу на переживання на індивідуальному рівні - кризи ідентичності, стратегії їх подолання, наслідки тощо. Комплексність процесів розкрито, наприклад, у роботі “Соціальна ізоляція, самотність і зворотня міграція” [Barrett & Mosca, 2013], де аналіз виходить за межі асиміляції в країні перебування та охоплює також питання реінтеграції у рідне середовище після повернення. Автори аналізують ступінь соціальної ізоляції та самотності серед ірландських трудових мігрантів після повернення додому, у результатів вони виявили, що мігранти, які повернулися частіше відчують соціальну ізоляцію, що свідчить про глибокі наслідки та складність процесу адаптації. Такі кризи підкреслюють релевантність запропонованого Р. Парком концепту “маргінальної особистості”, а також дослідження суб’єктивного відчуття належності.

За А. В. Зав’яловим, соціальна адаптація мігрантів це “цілісний, системноорганізований, інтегративний і диференційований процес, що сприяє встановленню відповідності мігранта із зовнішнім соціокультурним простором за допомогою гармонізації його відносин” [Зав’ялов, 2020]. Це визначення підкреслює комплексність процесу адаптації, елементи якої варто розкрити. Зважаючи на те, що об’єктом дослідження є українські вимушені мігранти, доречним є залучення концепції Агера та Странга, які розглядають компоненти інтеграції біженців у приймаючій країні [Ager & Strang, 2008]. Вони пропонують рамку, що об’єднує 10 сфер у 4 групи. Перша група включає *маркерні показники та засоби*: житло, працевлаштування, освіту та охорону здоров’я. Друга група стосується *соціальних зв’язків*, охоплює три категорії: близькі (родина, громада), інституційні (взаємодія з організаціями) та громадські (міжгрупові взаємодії). Третя категорія - *фасилітатори* - включає знання мови, культурну адаптацію, почуття безпеки та стабільності. Категорією, яку автори називають *фундацією* є громадянство та громадянські права. Ця рамка дозволяє розбити адаптацію на конкретні сфери, де вона відбувається. У практичній частині я звертатиму увагу, про які з них зазначають, на яких наголошують батьки.

Як зазначає Мін Чжоу, до 1980-х років діти мігрантів майже не потрапляли у фокус міграційних досліджень, проте це змінилось з появою другого покоління мігрантів, що привернуло увагу до дитячого досвіду адаптації [Zhou, 1997]. Її власна праця висвітлює специфіку дитячого досвіду міграції, підкреслюючи центральну роль освіти як одного з ключових чинників успішної адаптації. Дослідниця звертає увагу на складні особистісні виклики, з якими стикаються діти: внутрішні конфлікти, дилеми самоідентифікації, а також напругу між очікуваннями родини та соціального оточення. Ці питання стали предметом глибшого аналізу у концепції «сегментованої асиміляції», запропонованої Р. Портесо та М. Чжоу [Portes & Zhou, 1993]. Вони описують три можливі траєкторії другого покоління мігрантів: традиційну асиміляцію до мейнстрімного суспільства; низхідну мобільність, тобто занурення у маргіналізовані соціальні верстви; вибіркочку акультурацію, що передбачає збереження батьківської ідентичності та культури при одночасній адаптації до нового середовища.

Цей підхід акцентує на таких чинниках адаптації, як етнічне середовище, класове становище родини, шкільне оточення та обсяг сімейного культурного капіталу. Чжоу підкреслює ефективність так званих “проміжних стратегій” - моделей, у яких збереження культурної спадщини та ідентичності родини поєднано з засвоєнням норм приймаючого суспільства. Не зважаючи на те, що для українських біженців питання другого покоління ще немає значної актуальності, надалі використаємо ці стратегії для виокремлення стратегій адаптації та формування національної ідентичності, що їх застосовують українські батьки сьогодні. Остання стратегія одночасного збереження попереднього коріння, але з засвоєнням та влиттям у нове середовище може бути продемонстрована на прикладі середовища діаспори.

Діаспора - етнонаціональна спільнота, яка через певні історичні та соціальні чинники, вкорінилася за межами історичної території, але зберегла відчуття єдності з нею, а також інституційну оформленість та культурну відокремленість [Надтока & Потіха, 2021, с.23]. Згідно з цим розумінням,

діаспора це не просто сукупність людей певної національності, що перебувають за кордоном, це - спільнота, що підтримує зв'язок зі своєю національною ідентичністю, при цьому розбудовуючи систему інституцій (освітніх, релігійних, культурних) що інтегрують її членів і підтримують ідентичність у новому середовищі; вона стає середовищем, у якому формуються, підтримуються та транслюються етнічні, культурні й національні ідентичності [Vertovec, 1999]. Через ініціативи культурних осередків, громадських організацій та незалежних медіа, діаспора зберігає мову, традиції та символічні коди та адаптує їх до нових умов. Такі інституції виступають простором для взаємопідтримки та водночас джерелом соціалізації дітей у новому національному контексті. Вони створюють умови, в яких діти можуть розвивати українську ідентичність через повсякденні практики, комунікацію, святкування національних подій, освітні програми та символічні ритуали [Sheffer, 2003; Süßmuth, 2007]. Таким чином, діаспора постає не лише як група, зовнішнє оточення, а як активний актор у процесі формування національної ідентичності.

Про роль шкільного осередку в адаптації та формуванні культурно-національної ідентичності вказує також А. Кемпбел [Campbell, 2000]. У своїй роботі, вона демонструє декілька кейсів, де розглядає історії учнів із багатокультурним походженням, які навчаються в австралійських школах. Використовуючи метод інтерв'ю, вона досліджує, що діти перемикаються між декількома культурними комплексами, але ця мультикультурність може бути знищена/не бути розвинена, якщо зустрічатиметься з інтенсивними зусиллями асиміляції. Особливу увагу авторка надає протиставленню родинного середовища та інституту освіти: якщо школа не визнає, не підтримує чи послаблює національну ідентичність родини, то діти опиняються в ситуації конфлікту ідентичності. Можемо припустити, що батьки своєю чергою теж можуть викликати у дітях відчуття конфлікту, протистоячи адаптації. Детальніше роль родини та батьків буде розглянуто у наступному підрозділі.

Підсумовуючи, дослідження національної ідентичності мігрантів трансформувалось з класичних асиміляційних моделей до сучасних концепцій

мультиідентичностей, акцент змістився з уніфікації на визнання множинності культурних належностей, їх конфліктів та співіснувань. Важливою для цього дослідження є концепція сегментованої асиміляції, яка враховує різні траєкторії адаптації - від повного занурення до вибіркової акультурації.

Праці Чжоу, Портеса, Гіббс та інших демонструють значущість таких чинників, як етнічне середовище, родина, освіта, мова й класове становище. Модель Агера і Стренга деталізує сфери, де відбувається інтеграція, що буде враховано при аналізі батьківських наративів. У подальшому розділі увага буде зосереджена на практиках батьків щодо збереження національної ідентичності в умовах міграції.

2.2 Роль сім'ї та родинні стратегії у формуванні національної ідентичності

У попередніх частинах роботи було приділено увагу різноманітним підходам до поняття ідентичності та факторам, що впливають на її формування та підтримку, була згадана роль соціального контексту, політичних інститутів, школи, особистого досвіду та персональних взаємодій. Сучасні міграційні процеси, зокрема вимушене біженство, до якого довелося вдатись частині населення України, актуалізують роль родини, як основного агента соціалізації дітей, що зберігає у собі елементи національної ідентичності країни з якої довелося мігрувати без підготовки. Цей підпункт зосереджений на розгляді ролі, що її відіграє родинне середовище у формуванні національної ідентичності, які практики та стратегії застосовує.

Переосмислення ролі родини, що раніше була виключена з міграційних досліджень, як суб'єкта міграційного досвіду було здійснено зокрема з вагомим доробком історикині Донни Габачча [Gabaccia, 1994], що дозволяє поглибити розуміння родини та батьків як агентів формування ідентичності. Вона наголошує на ролі родини, особливо жіноцтва, у формуванні ідентичності через рідну мову, кухню, свята; поєднуючи попередні традиції та культуру з новим середовищем, новими побутовими та культурними умовами. При цьому жінки часто навіть сильніше ідентифікують себе з етнічною спільнотою, ніж чоловіки,

що підкреслює унікальну роль матерів у передачі національної ідентичності наступним поколінням [Gabaccia, 1994], непрямым чином побачимо це і в результатах дослідження.

Ця перспектива перегукується з результатами сучаснішого дослідження О. Ровенчак [Ровенчак, 2011], яка аналізує досвід українок, що створили родини у Польщі та Греції. Авторка звертає увагу на те, що саме жінки виступають ініціаторками практик збереження культурної ідентичності - таких як приготування національних страв, відзначення традиційних свят, збереження мови спілкування. При цьому, ці практики можуть набувати підкресленого значення саме в еміграції, де вони стають символами зв'язку з країною походження. Водночас Ровенчак фіксує і випадки поступового віддалення від українських культурних елементів, зумовлене інтенсивною інтеграцією в середовище приймаючої країни, що особливо помітно у тих, хто має тісні контакти з місцевим населенням. Таким чином, бачимо, що приділення батьками уваги збереженню попередньої ідентичності та надбань не є рідкістю та актуалізується в умовах міграції, хоча і не завжди - існують різні траєкторії.

Докладення таких зусиль, разом із зусиллями, що спрямовані на облаштування життя у країні, забезпечення добробуту дітей вказує також на "дилему мігрантів", що її описує К. Букестейн [Boekestijn, 1988: p.65-83]. Вона полягає у внутрішньому напруженні між соціокультурною адаптацією та збереженням ідентичності. Бажання бути прийнятим суперечить бажанню не зректися важливих переконань і цінностей, що є релевантним для розгляду власних переживань батьків як індивідів, так і роздумів щодо того, якої долі вони бажають своїм дітям.

У статті, присвяченій збереженню національної ідентичності української діаспори [Кондрашевська, 2017], Ю. Кондрашевська описує засоби української виховної системи, розроблені для роботи з українською молоддю, що були застосовані зокрема українською діаспорою Канади. Інтерес тут представляє національне виховання - "збереження національної самобутності, української культури, продовження традицій свого народу" [Кондрашевська, 2017: с.66],

вдало окреслює той елемент виховання, що його я прагну дослідити в українських родинах, що виїхали з України після повномасштабного вторгнення 2022 року.

У цій же роботі вона описує до яких дій вдаються батьки та спільнота в еміграції, щоби підтримати українську національну ідентичність дітей. Серед цих дій: спілкування українською мовою в родині, стимулювання її вивчення; дотримання українських традицій у відзначенні свят; розповіді про історію країни, родини, символи; спільне дозвілля - відвідування культурних центрів, заходів, перегляд медіа; власний приклад.

Такі дії, що інтегруються у повсякдення родин я називатиму *родинними практиками формування національної ідентичності*.

Як визначає їх Т. М. Титаренко у праці “Соціально-психологічні практики життєконструювання особистості”, практики - регулярні способи самоздійснення, що відтворюються за правилами у процесі безперервної діалогічної взаємодії особистості з соціумом і культурою [Титаренко, 2011]. Вони не є сталими чи незмінними, а адаптуються до контексту, змінюючись залежно від соціального середовища та особистого досвіду. Така інтерпретація дозволяє не лише фіксувати перелік дій, а й аналізувати динаміку їх виникнення, трансформації, зникнення або інтенсифікації в умовах еміграції.

У випадку батьків, що опиняються у новому соціокультурному середовищі, родинні практики набувають особливої ваги: вони стають одним з небагатьох інструментів впливу на національну ідентичність дитини, яка зростає у середовищі, де домінує інша культурна система. У такому контексті практика є не лише способом збереження попереднього досвіду, а й актом рефлексивного вибору. Практики виховання (“parenting practices”) у контексті міграції та адаптації розглядають також автори статті “Міграція та батьківство: пілотне дослідження”, досліджуючи досвід африканських мігрантів в Австралії [Sims & Otaji, 1999]. Під час інтерв’ю, вони виявили, що батьки рефлексують про вплив нової культури, намагаються впливати на збереження старої, але загалом будують свою поведінку за логікою “треба робити так, як краще для дитини”.

У своєму дослідженні я розглядаю родинні практики формування національної ідентичності як сукупність повторюваних дій, які ініціюють батьки. Ці практики охоплюють як свідомо заплановані дії, спрямовані на збереження національної приналежності, так і несвідомі або звичні моделі поведінки у повсякденному житті. На основі літератури викладеної вище, я виокремлю такі ключові типи родинних практик, що становитимуть аналітичні категорії в емпіричній частині:

- *мовні*: використання певної мови в родинному спілкуванні; заохочення її вивчення дітьми.
- *ритуальні та традиційні*: святкування релігійних і національних свят (Великдень, Різдво, Івана Купала, День Незалежності); дотримання родинних традицій, введення нових;
- *освітні*: вибір школи, вивчення мов, історії;
- *культурно-медійні*: спільне споживання культурного контенту (фільми, пісні, книжки, новини); рекомендації щодо обмеження контенту;
- *дозвіллєві*: залучення дітей до певних заходів;
- *соціальні*: стимулювання вибудовування дружніх зв'язків;
- *емоційно-рольові*: моделювання поведінки, що передає повагу до національної культури; особистий приклад; підтримка у адаптації.

Інтенсивність і напрям цих практик, чи вони зосереджені на збереженні національної ідентичності країни походження чи на інтеграції в культуру приймаючої країни, разом із рівнем загального значення національної ідентичності для батьків, дозволяють виокремити стратегії національного виховання, які вони застосовують у міграційному контексті.

Використовуючи за основу траєкторії Р. Портесо та М. Чжоу другого покоління мігрантів (традиційну асиміляцію, занурення у маргіналізовані соціальні верстви, вибірково акультурацію) [Portes & Zhou, 1993], я виділяю наступні стратегії національного виховання:

1. *Консервативна*: батьки свідомо орієнтуються на збереження національної ідентичності, активно транслюючи культурні цінності країни походження.

Це реалізується через цілеспрямоване впровадження мовних, ритуальних, освітніх і дозвіллевих практик. Національна ідентичність постає як щось, що потребує захисту й посилення в умовах міграції.

2. *Комплексна*: батьки прагнуть поєднати елементи культури країни походження з адаптацією до нового середовища. Формується двокультурна ідентичність, що базується на гнучкому використанні різних практик відповідно до ситуації.
3. *Асиміляційна*: батьки прагнуть пов'язати ідентичність дитини з новим середовищем. Культура країни походження відходить на другий план або вважається несуттєвою. Батьки можуть сприймати національну ідентичність як бар'єр до успішної інтеграції.
4. *Пасивна*: Батьки свідомо чи несвідомо займають позицію невтручання, не просуваючи жодної з ідентичностей. Ідентичність дитини формується переважно без родинної інтервенції, а самі батьки можуть або не вважати це питання пріоритетним, або не мати ресурсів для активного втручання.

Виділені стратегії виступають аналітичними конструктами та можуть бути поєднувані, доповнювати та замінювати одна одну.

Таким чином, родинний контекст та роль батьків є важливим та часто усвідомлюваним у своєму впливі на формування національної ідентичності, особливо в умовах міграції. Цей вплив має прояви у національному вихованні - збереженні ідентичності, культури, продовженні традицій свого народу - що маніфестує себе у взаємодії батьків та дітей, практиках, що їх застосовують батьки. З огляду на спрямованість, залучення цих практик можуть бути виділені комплексні стратегії національного виховання.

2.3 Висновки до розділу 2

У розділі було окреслено розвиток досліджень міграцій та місце національної ідентичності у них: від асиміляційних моделей, сформульованих Чиказькою школою, акценти змістилися на дослідження складних ідентифікаційних процесів, що враховують індивідуальні переживання, дилеми

та рефлексії. Було розглянуто підходи, що наголошують на значущості соціального контексту, мультикультурного оточення, сегментованих траєкторій адаптації, а також ролі середовищ школи та діаспори.

Приділено увагу родині та батькам як ключовому середовищу формування національної ідентичності в умовах міграції. На прикладі праць Д.Габачча, О. Ровенчак, І.Кондрашевської, К.Сабатьє та інших дослідників було показано, що саме батьки, часто - матері, ініціюють та підтримують культурні практики, що слугують збереженню національної приналежності.

На основі згаданих у літературі практик, їх було типологізовано на мовні, ритуальні, освітні, культурно-медійні, соціальні, емоційно-рольові. Також було запропоновано стратегії національного виховання: консервативну, комплексну, асиміляційну та пасивну. Вони відображають важливість формування національної ідентичності для батьків, спрямованість практик

Таким чином, розділ закладає теоретичну основу для подальшого емпіричного дослідження: він обґрунтовує релевантність фокусування на батьках як акторах, що впливають на ідентичнісні траєкторії дітей, та окреслює поняття та категорії, які використано для дизайну авторського дослідження.

РОЗДІЛ. 3 ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ВИМУШЕНІЙ МІГРАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ МАТЕРІВ

3.1. Актуальність дослідження

Повномасштабне вторгнення росії в Україну змусило покинути свої домівки багатьох мешканців нашої країни. Переміщення відбулись як всередині держави, так і назовні. У січні 2025 року, Євростат опублікував дані, де зазначено, що майже 4,3 млн українців отримали статус тимчасового захисту у межах Європейського Союзу [Eurostat, 2025]. За статеві-віковим розподілом, 44,8% тих, хто отримали дозвіл - це дорослі жінки; 23,4% - дорослі чоловіки; ще третина (31,8%) - діти. З них 27,3% отримали його у Німеччині, 23,2% - у Польщі.

Питання демографічної кризи в Україні є актуальним та обговорюється як в побуті, так і на рівні державних політик; загалом, релевантність та масштаб міграційних рухів, їх наслідки для економіки не викликають сумнівів. До того ж зважаючи на те, що майже третина біженців - діти, актуалізується питання про вплив еміграції на дітей, зокрема - на їхнє відчуття приналежності до країни, національної ідентичності. В умовах, де вони відірвані від українського середовища, зокрема його інституцій, соціального контексту, фізичного простору та людей, батьки являють собою один з основних елементів зв'язку з попередньою ідентичністю.

З огляду на ключову роль родинних взаємодій та повсякдення у формуванні ідентичності, яку було обґрунтовано у тексті вище, особливого значення набуває дослідження родинних практик та стратегій формування національної ідентичності. Оскільки практики є засобом самовиявлення та самовираження/ об'єктивації внутрішніх інтенцій, зокрема цінностей, установок та мотивацій, важливим є відстеження зв'язку між ними та попередніми уявленнями про важливість та переважні засоби формування національної ідентичності, та зміни, що відбулися в уявленнях через активізацію бойових дій та вимушене переміщення в іншу країну.

Дослідження застосовує якісну стратегію для виявлення та опису уявлень щодо феномену національної ідентичності, чинників її формування, поглядів на важливість цього процесу у родинах; практик та стратегій національного виховання. Це передбачає проведення низки напівструктурованих інтерв'ю з батьками як основними агентами соціалізації, що підсилюють свою роль в контексті вимушеної міграції.

3.2 Програма дослідження

1. Теоретична рамка:

У дослідженні використано парадигму суб'єктивізму; теоретичну рамку, що поєднує соціальний конструктивізм (П. Бергер, Т. Лукман), феноменологічний підхід (А. Шюц) та символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Е. Гофман). Вона дозволяє розглядати національну ідентичність як процесуальну, багатовимірну конструкцію, що виникає і змінюється у взаємодії та повсякденному досвіді. Застосована концепція трьох рівнів ідентичності за Р. Дженкінсом (індивідуальний, інтерперсональний та інституційний), що дає змогу аналізувати як внутрішні уявлення батьків, так і їхню взаємодію з соціальним середовищем.

2. Визначення об'єкта та предмету

Об'єкт: формування національної ідентичності в родині.

Предмет: родинні практики та стратегії формування національної ідентичності в умовах вимушеної еміграції.

Мета: виявити практики й стратегії українських батьків у процесі формування національної ідентичності своїх дітей.

Завдання:

- З'ясувати, як батьки розуміють поняття національної ідентичності.
- Виявити уявлення батьків про чинники, що впливають на формування національної ідентичності.
- Проаналізувати родинні практики національного виховання, які використовуються у повсякденному житті

- З'ясувати вплив досвіду вимушеної міграції на трансформацію родинних практик національного виховання.
- Описати стратегії національного виховання, які застосовують батьки.

3. Концептуалізація та операціоналізація основних понять

Національна ідентичність - динамічна, багатовимірна конструкція, що охоплює етнічну, культурну, територіальну та громадянську складові (Е. Сміт, Б. Андерсон, Р. Брубейкер). Вона формується у процесі соціальної взаємодії (Дженкінс), вкорінюється у повсякденних практиках (Бурдье, Шютц), і залежить як від суб'єктивних уявлень, так і від інституційного оточення.

Родинні практики формування національної ідентичності визначаються як повторювані дії та моделі взаємодії, які спрямовані (усвідомлено чи ні) на відтворення певної системи цінностей, мови, символів і норм, пов'язаних із національною приналежністю (Титаренко, Ровенчак).

Стратегії національного виховання - це узагальнені підходи до формування національної ідентичності, яких дотримуються батьки у контексті міграції: від консервативного збереження попередньої ідентичності до асиміляції чи інтеграції (за адаптацією моделі сегментованої асиміляції Портеса і Чжоу).

Операціоналізація

Відповідно до теоретичної рамки, виділено такі категорії для емпіричного аналізу, які інтегровано в інструментарій (див. Додаток 1).

Національна ідентичність: визначення поняття нації, патріотизму; їхня природа та важливість; чинники формування; зміни яких зазнали ці елементи, власна приналежність.

Родинні практики. Виділено наступні типи: мовні (мова спілкування в родині, вивчення мов); ритуальні (святкування, традиції); освітні (вибір школи); культурно-медійні (перегляд медіа, заборони); дозвілєві (відвідування центрів, подій); соціальні (соціальне коло дитини); емоційно-рольові (власний приклад, реакції на події).

Стратегії національного виховання: визначаються через використання практик; національну ідентичність, на яку вони спрямовані; планів щодо

повернення. Попередньо окреслено такі типи: консервативна; комплексна; асиміляційна; пасивна.

4. Методи збору та аналізу даних

Метод збору даних: напівструктуроване онлайн інтерв'ю.

Обґрунтування методу:

Якісна стратегія та метод напівструктурованих інтерв'ю узгоджується з теоретичною рамкою, увагою до індивідуальних суб'єктивних досвідів. Напівструктурований формат дозволяє перетворити інтерв'ю в плавну розмову, у якій інформанти мають змогу розкрити ті питання, що їх було заздалегідь закладено в логіку дослідження, так і поділитись інформацією та аспектами, що є унікальними, не були враховані дослідницькою командою.

Онлайн формат, хоча і не є ідеальним та поступається очному інтерв'юванню в можливості зчитування реакцій та включеності, уможлиблює доступ до географічно віддалених інформантів, додає гнучкості у рекрутингу та організації збору даних.

Критерії відбору інформантів (вибірка): батьки дітей віком від 5 до 18 років, що виїхали з України разом з дітьми внаслідок повномасштабного вторгнення у 2022-у році, проживають у Польщі.

Мінімальний віковий поріг пов'язаний із метою включити дітей шкільного віку, що вже здатні до сприйняття складніших конструктів та сприймаються як такі їхніми батьками. Максимальний віковий поріг зумовлений дослідницьким інтересом до того, як позиція та практики варіюються залежно від віку, продиктований поняттям “повноліття” та поширеним уявленням про набуття самостійності особи, що досягає цього віку. Польща викликає інтерес як сусідня до України країна, що прийняла значну кількість біженців.

Метод аналізу:

Феноменологічний аналіз передбачає зосередження уваги на досвіді учасників дослідження та на смислах, які вони надають певному явищу. Із застосуванням цього підходу дослідник прагне описати “сутність” - зрозуміти, як він переживається індивідами. Феномен, що перебуває у центрі аналізу -

формування національної ідентичності дітей в родині в умовах вимушеної еміграції.

Аналіз не зводиться до інтерпретації зовнішньої поведінки, а спрямований на реконструкцію внутрішньої логіки сприйняття й осмислення певного явища з точки зору інформанта. Важливим елементом є тематичне кодування, яке дозволяє виявляти смислові одиниці, згрупувати їх у категорії та узагальнювати у теми.

Алгоритм аналізу, який описує Дж. Кресвел [Creswell & Poth, 2016], включає кілька послідовних етапів: уважне ознайомлення з даними, виокремлення значущих висловлювань (significant statements), формування смислових одиниць (meaning units), групування їх у теми та створення узагальненого опису досвіду.

3.3 Результати

У підсумку польового етапу було проведено 8 інтерв'ю з матерями, які виїхали з України внаслідок війни та наразі проживають з дітьми в Польщі. Рекрутинг відбувався методом “снігової кулі”, задіявши соціальний капітал дослідницької команди, та через інтернет-ресурси (батьківські групи у месенджерах (Telegram, Viber)). Інтерв'ю мали вигляд телефонних розмов, найкоротша тривала 40 хв, найдовша - 1,5 години. Перед початком розмови учасниць було проінформовано про ведення аудіозапису, можливість не відповідати на питання та припинення розмови у будь-який момент; наголошено на прагненні зафіксувати та зрозуміти їх індивідуальний досвід, через що відповіді не можуть кваліфікуватися як правильні чи неправильні.

Профілі інформанток. Усі учасниці інтерв'ю - жінки. Такий гендерний розподіл є не запланованим та може бути пов'язаний з такими чинниками. По-перше, в умовах воєнного стану виїзд чоловіків за кордон є обмеженим, про що зазначають і самі інформантки; по-друге, роль матері в контексті української культури часто сприймається як така, що має нести більше відповідальності за виховання дітей, про це було зазначено і під час рекрутингу - потенційний

інформант делегував можливість відповісти на питання інтерв'ю своїй дружині. Вік дітей варіюється від 6 до 18 років, деякі респонденти мають більше однієї дитини, говорять також про своїх дітей старше 18 років. Інформантки походять з різних областей (Київської, Харківської, Хмельницької, Львівської), усі перед вимушеним переміщенням проживали у містах, зараз проживають у Варшаві.

Загалом, було зібрано багатий матеріал щодо уявлень про національну ідентичність, родинні практики її формування в умовах міграції. Розглянемо знахідки відповідно до завдань дослідження.

Національна ідентичність у сприйнятті батьків

Повномасштабне вторгнення стало подією, яка змінила для інформантів сприйняття України, національної ідентичності, української історії та мови, посилюючи їхню важливість.

Інформанти зазначають про актуалізацію гордості, цікавості до історії України (*“Я більше стала любити Україну, її прагнення бути незалежною, вільною. Почала цікавитися історією, саме через вторгнення, скажемо так. Почалася в мене така гордість...”*), перехід на українську мову спілкування, загалом посилення сприйняття її важливості. Відповідні дії стали поширеними, але не виключними: *“Я думаю, що в мене не змінилось відношення, яке було, таке і залишилось”*. Окрім цього, поворотними подіями зі схожими наслідками для деяких інформанток стали 2004 та 2014 роки: Помаранчева Революція та Революція Гідності. Таким чином можна говорити про те, що кризи приводять до переосмислення національної ідентичності та її важливості. Одна інформантка описує цю зміну як *“Зростання через біль”*.

З огляду на результати дослідження, можна спробувати виділити наступні поширені уявлення про національну ідентичність, що можуть перетинатись та взаємодоповнювати одне одного.

Національна ідентичність як приналежність до роду.

Деякі інформантки ототожнюють національну ідентичність зі спадковістю та приналежністю до певного роду, проводять аналогію із прізвисьмом. Велике значення тут надається родині та крові: *“Коли дитина в своїй родині, вона*

відчуває, знає, хто її предки; коли передається з покоління в покоління ось цей зв'язок, він цей зв'язок, по крові він іде". Інша інформантка, що має досвід переходу на українську мову спілкування та перегляду важливості своєї національної ідентичності в дорослому віці, ділиться думкою, що усвідомлення ідентичності може прийти пізніше, але також через рід: *"Кров покличе"*. Ідентичність тут розглядається як щось природне, попередньо закладене та дуже важливе. Для однієї інформантки вона не піддається чіткому формулюванню: *"Це те, на чому людина стоїть. Це якась така опора в житті. Вона або є, або нема."*; також декілька інформанток зазначили, що відчуття приналежності формується через родинне оточення та той приклад, який подають батьки.

Окрім родини та роду як етнічного компонента, до такого розуміння може доєднуватися і територіальний компонент - це відчуття приналежності, подяки до землі, як до ґрунту, так і до території.

Національна ідентичність як вибір.

Одна з інформанток має переважно російське етнічне коріння та демонструє альтернативне розуміння національної приналежності в тому числі як свідомого вибору. У ході дорослішання, вивчення історії та мови, вона, не відкидаючи своє коріння, *"обрала"* бути українкою, визначилась зі своєю приналежністю: *"Хоча в мене мама з Брянська, я точно себе, я вже давно, скажемо так, обрала, що я українка"*. Це сприйняття національної ідентичності як результату саморефлексії, що не завжди повністю зумовлена чинником спадковості. Згодом, вона також зазначає про роль українського паспорта: *"Якщо людина хоче себе так називати, має паспорт - то все"*.

Важливим є спостереження цієї інформантки про знання та наявність спільної історії: вона наводить трагедію Голодомору як те, що об'єднує українців та відділяє від інших націй: *"У них немає цих історій. Це така біла пляма. Вони вважають, що нічого не було. Але коли ти спілкуєшся з українцями, і вони багато розказують, коли ти тримаєшся цієї теми, вони розказують, що в мене бабуся, в мене дідусь, в мене тітка. Книжки - це одне, але є ще досвід саме українців. І він так звився з моїм"*.

Уявлення про національну ідентичність як свідомий вибір підтримує ще одна інформантка: *“Це якийсь свідомий вибір бути приналежним до спільного контексту. Для мене це про спільне, про те, що можна бути різними, але так ніби під однією парасолькою. Ця парасолька, вона, ну, якби нас ні до чого не зобов'язує, але так ніби захищає.”*

Національна ідентичність як результат спільного досвіду.

Також є ті, хто бачить національну ідентичність у приналежності до спільного світогляду, знань, реакцій та рис. Це і не “об’єктивна” приналежність, і не вибір, а емоційне, культурне, якісне включення у певний простір: *“Я бачу, що ми всі щось таке маємо. І не скажеш точно що, але коли ти серед своїх - воно якось відчувається. Що ти не один”. “Люди тут сильні, вольові, вони не підкоряються. І ось це не транлюється для мене”*.

У кількох відповідях також простежується ідея того, що ідентичність не передається автоматично, і не формується лише через батьківський вплив чи походження - вона вкорінюється через дії, спілкування, мову, обставини, з якими людина стикається. Одна з респонденток зазначає, що її діти сприймають себе українцями не тому, що вона це їм каже, а тому що вони *“бачать це у ставленні, у розмовах, у тому, що відбувається”*. У такий спосіб ідентичність постає як сума впізнаваних рис, досвіду та моральних орієнтирів.

Наведена класифікація є спробою поєднати багатогранний матеріал у три широкі рамки, що передусім вказують на різні розуміння природи національної ідентичності та її формуванні: у першій вона є даною від природи, у другій значна роль надається вибору та рефлексивності, а в третій є поєднанням перших двох, але значною мірою спирається на повсякденний досвід, демонструє гнучкість.

Формування ідентичності

Різне розуміння природи національної ідентичності часто передбачає різне ставлення до того, яким чином, і чи взагалі можливо сформувати у дитині відчуття національної ідентичності.

Закріплення ідентичності як категорії знання

Серед тих, хто схиляється до есенціалістського тлумачення ідентичності, переважають ідеї, що вона виникає природньо. Тут матері вказують на те, що походження, кровний зв'язок вже є достатнім; усвідомлення національної ідентичності сприймається як фактологічне знання: *“Я ці питання не обговорюю, просто вони знають, що вони українці, навіть не знаю, що тут додати. Ну, тобто через таке знання, хто вони.”*

Таким чином, деякі інформантки вбачають основою те, що діти засвоюють свою ідентичність як факт від батьків. Окрім цього, діти також засвоюють та повторюють поведінку батьків, одна інформантка ділиться, що особистий приклад є важливішим за будь-які настанови: *“Вони орієнтуються на те, що вони бачать, а не чують”*.

Підсумовуючи, зауважимо, що інформантки надають велике значення засвоєнню дітьми національної ідентичності як спадку - безпосередньо через те, що їхні батьки ідентифікують себе таким чином, передають це як фактологічне знання дітям. Цей чинник щільно пов'язаний з роллю родини, роду.

Мова

Українська мова розглядається як надзвичайно важливий елемент національної ідентичності, цінність якого була актуалізована для інформанток у зв'язку з вторгненням, проте значення йому надають і ті, хто до 2022-го року говорили у побуті російською, і ті, хто говорили українською. *“Раніше спілкувались тільки російською, але після вторгнення змінилося наше відношення. Я вважаю, що це найважливіше питання.”* Мова розглядається як інструмент розмежування, як спосіб відділити себе від російської ідентичності - як у зовнішньому світі, так і всередині родини *“Всередині родини важливість української мови у повсякденному вжитку стала безумовно найголовнішою, тому що досі, це вже три роки війни, люди до мене, наприклад американці до можуть звернутися російською: Я кажу: "Я з України, мені кажуть "Здравствуй.”* Інформанти передають цю цінність своїм дітям *“В моєї дитини немає думки, що немає різниці якою мовою говорити, бо якою вона заговорить - так її і будуть сприймати”*. Проте є й ті, для кого мова не має значення.

Знання історії країни та родини

Як чинник формування національної ідентичності, інформанти називають знання історії країни та родини. Деякі зауважують про це в контексті самоусвідомлення (“Про історію і про приклади людей - от на мене це вплинуло”), так і в національному вихованні дітей (“я думаю, що більше на історію все-таки треба зробити наголос”). Інформанти декілька разів називають впливовою роль спільних трагедій, зокрема Голодомору та репресій. Загалом, знання історії (як національної, так і родинної) розглядається інформантами як фактор формування ідентичності, джерело гордості та опори.

Культура

Культура - комплексне явище, до якої можна віднести й мову, та інформанти застосовують цю категорію говорячи переважно про традиції, свята, культурну спадщину, підкреслюючи їхню важливість. *“Традиції нації, вони, перш за все проявляються у святах; “Традиції формують переважно оце відчуття у приналежності”; “Я вважаю, що важливо долучатися, бо це також наше соціальне життя, культурний обмін. І просто це красиві якісь обряди. Якщо зовсім не відмічати, то ти випадаси з деякого культурного контексту”.* Окрім Великодня, Різдва, державних свят увага інформанток приділена також такому святу як Івана Купала. Також культура закріплена в елементах побуту *“Я привезла кераміку будянську бо мені важливо, щоб дитина бачила, що ось це тарілки, з яких можна їсти.”* При цьому, одна з інформанток, що схиляються до космополітичної національної ідентичності, зазначила, що свята не мають особливого значення для формування національної ідентичності: *“це зв'язок не з українською культурою, це зв'язок із сім'єю”.*

Одна з інформанток підсумовує, що відчуття національної ідентичності через культурно-побутові практики може мати різні фокуси, але є надзвичайно важливим: *“Комусь борщ - це про національну ідентичність. Ну, класно, хай буде борщ. Комусь вишиванка, комусь українська пісня. Мені подобається чим побільше всього. Я в захваті від української культури.”*

Репрезентація у публічному просторі

Деякі інформантки, говорячи про формування національної ідентичності у своїх дітей, зазначають, що на них великий вплив має медіа контент, та те, що вважається модним (*“Вони просто люблять те, що модне. Тобто, якщо там наш українець десь виграє щось в спорті, наприклад, то вони гордяться. Якщо пісня крута на Євробаченні. Тобто вони все сприймають через результати.”*). Таким чином, у моменти гордості виникає сильніше бажання співвідносити себе з Україною.

Окрім цих основних факторів, також зазначалося про роль інституцій, держави: *“Я пластунка, все своє дитинство і підліткові роки пробула в Пласті. Це точно дуже вплинуло на мою ідентичність.”*; *“Есть искусственное формирование, то есть, безусловно, есть государственный аппарат. есть определённые там нарративы, пропаганды”*; оточення (*“Соціальне середовище воно дійсно дуже реформує. Діти там беруть більше, ніж від батьків стосовно оцієї соціальної приналежності. Ти можеш дома бути ким завгодно, але коли тобі стане 15 - ти будеш дивитися на інших”*).

Узагальнюючи, інформантки називають насправду багато чинників, тому формування ідентичності є багатошаровим та динамічним. У межах дослідження було розглянуто роль знання історії, мови, культури, публічної репрезентації, соціального оточення та ролі інституцій. Ці чинники з'являються у висловлюваннях респонденток у різних контекстах і поєднаннях, формуючи уявлення про ідентичність як складний і багатогранний процес, що розгортається на перетині особистого досвіду та соціального середовища.

Родинні практики формування та підтримки національної ідентичності

Розглянемо практики, які застосовують інформантки для формування та підтримки національної ідентичності. Інформація нижче наведена як з відповідей на конкретні питання, як то *“Чи святкуєте ви Різдво?”*, а також з непровокованих оповідей; структурована за попередньо окресленими різновидами родинних практик.

Мовні практики

Одним із ключових аспектів національного виховання в родині є мова спілкування. Після початку повномасштабної війни інформантки свідомо перейшли на українську мову у повсякденному житті. Часто такий перехід відбувався в сім'ях, що раніше послуговувалися російською мовою. Респондентки підкреслюють важливість цілеспрямованого підтримання української мови у дітей, особливо в іншомовному середовищі та проблеми, які тут можуть виникати.

Так, в одній сім'ї, що спілкується українською, дитина внаслідок навчання у польській школі, почала писати українські слова латинкою, що змусило батьків усвідомити відірваність від контексту, звернутись до репетитора. Інша інформантка порівнює досвід дітей та свій, зауважуючи, що діти швидше адаптуються: *“Вони кажуть, що польська мова така ж, як і українська, дуже легко перейшли на польську... Через три місяці вже могли розмовляти. Я - ні, я три роки тут... не можу”*. Дитина однієї інформантки відвідує англomовну школу у Варшаві, де додатково вивчає польську. Мати зауважує, що нові знання донька отримує іншими мовами і навіть починає сприймати деякі поняття англійською. Хоча батьки і мотивують дітей вивчати інші мови та загалом не бачать у цьому загрози, втрата знання української змушує батьків плекати українське мовне середовище вдома, зокрема літературу (*“Я їй читаю україномовні книжки в голос і це наш такий час. І я намагаюся навіть зараз докупати там щось новеньке українське виходить там абабагаламага, або Старого Лева.”*).

Ритуальні практики

Родини продовжують відзначати українські свята в еміграції, проте їхнє значення та форма може зазнавати змін. Зокрема, не одна інформантка поділилась тим, що якщо в Україні є доступ до православної церкви на Великдень, до родини, то в Польщі святкування є менш масштабним, відбувається у значно вужчому колі.

До того ж, інколи виникають моменти схрещення українських та інших традицій: *“Дитина каже “Давай будемо ховати яйця на Великдень”. Ми не*

ховаємо яйця, в нас немає зайців... Ми пишемо писанки, ми їх розносимо гостям... традиції святкування інші. Але цього року зайця поставили". Для себе, і щоб дитина відчула український зміст свята, батьки власноруч виготовляють писанки, печуть паски, готують кутю.

Інформантки наголошують, що умови вимушеної міграції вимагають від родин значно більшої проактивності у підтриманні святкових традицій. Якщо в Україні атмосфера державних і релігійних свят відчувається усюди, то за кордоном вона відсутня: *«Якщо не докладати зусиль, то ідентичність українська дуже легко втрачається, ти свідомо даєш дитині 10-20-30%, а вона сприймає від друзів і від соціуму ще 60%»*. Деякі родини приєднуються до заходів української діаспори, щоб діти бачили спільність у відзначенні державних свят (концерт до Дня Незалежності, акції до Дня Прапора).

Війна та вимушений переїзд подекуди вплинули на підкреслене значення свят. Одна інформантка зазначила, що раніше їхня сім'я майже не святкувала Різдво і надавала перевагу Новому року, але після 24 лютого з'явилося бажання. Вони почали співати колядки, а підлітки були приємно вражені, дізнавшись, що всесвітньо відома різдвяна мелодія "Carol of the Bells" насправді український "Щедрик": це викликало почуття гордості.

Інша учасниця, навпаки, зберігала давні родинні звичаї ще з часів проживання в Україні і продовжує їх за можливості за кордоном. В її сім'ї заведено відзначати старовинні обряди – наприклад, на свято Івана Купала всі родичі збиралися на природі, розпалювали вогнище. Такі практики нелегко відтворити за кордоном, проте деякі батьки намагаються хоч частково познайомити дітей з ними.

Одна інформантка описує виклик, коли діти-підлітки починають соромитися вирізнятися серед польських однолітків. Наприклад, одна мама хотіла, щоб доньки вдягнули вишиванки на святкування в школі, але ті відмовились: *«Кажуть, ні, тут не можна, мама... не будемо провокувати»*. Її підлітки прагнуть "не кидатися в очі" і бути як місцеві, тому навіть на вулиці можуть переходити на польську, щоб їх не сприймали як чужинців. Таким чином,

ритуальні практики є важливим для батьків, але святкування зазнають змін через нове середовище, іноді - супротив дітей.

Освітні практики

Вибір школи та освітньої траєкторії для дітей після переїзду - ще один важливий аспект, що впливає на формування національної ідентичності. Деякі батьки обирають польську школу з міркувань інтеграції і зручності. Для молодших дітей занурення в локальне середовище проходить відносно легко: *“Молодшому було легше влитися. У його класі є ще кілька українців, але польські друзі теж є. Дуже добре ставлення в цій школі від дітей, від вчителів”*. Інша учасниця розповідає, що свідомо віддала 15-річного сина до польської школи офлайн, адже продовжувати українське навчання онлайн було складно технічно, а головне – вона хотіла “живого” середовища для спілкування.

Інші родини, навпаки, обирають для дітей українські онлайн школи. *“Найбільший фактор – те, що різні програми, і що дитина втратить рік, якщо вона буде вчитись за польською програмою... Тому в українську ходить”* В її випадку після місяця навчання в польській школі дівчинка сама відчула різницю між шкільними програмами на користь української (“вчать те, що вчили минулого року”) і віддала перевагу українському навчальному середовищу.

Схожим чином, інша сім'я спробувала віддати дев'ятикласника до польської школи, але через мовні труднощі та складні предмети (фізика, хімія польською) він не зміг адаптуватися. У результаті старший син цієї родини продовжив навчання в українській офлайн школі у Варшаві (офлайн, під юрисдикцією МОН України), тоді як молодший син успішно продовжив навчатися у польській початковій. Таким чином, батьки індивідуально визначають освітню траєкторію кожної дитини залежно від віку, потреб та успішності в адаптації: старшим підліткам інколи краще зберегти зв'язок з українською системою, молодші легше «занурюються» в місцеву школу.

Цікавим компромісом є паралельне навчання: деякі родини пробували поєднувати відвідування польської школи з дистанційним українським навчанням, особливо на початку вимушеної еміграції. Одна мати розповіла, що

її молодший син два роки складав екстерном іспити за українською програмою, навчаючись у польській школі, але з 5 класу батьки відмовились від подвійного навантаження, бо *“Вирішили, що це буде важко. ...Багато вже предметів... і відмовились, залишилися тільки в польські”*. Інша сім'я у перші місяці війни аналогічно забезпечила дочці можливість закінчити 9 клас онлайн в українській школі, паралельно відвідуючи місцеву школу – щоби не втратити рік навчання.

Досвід різних систем освіти вплинув і на оцінку української школи самими дітьми. Одна інформантка зазначила, що її син побачив, що вимоги української школи були серйознішими: *“Він постійно знаходить такі штуки: “та в нас у школі набагато складніше, ми могли б бути розумніші, якби я вчився в українській школі”*. Таким чином, зіставлення двох систем сформувало у деяких дітей відчуття внутрішнього “престижу українськості” та гордості за власне коріння, що теж сприяє зміцненню національної ідентичності.

Культурно-медійні практики

Контроль та спрямування медіаспоживання дітей - це ще одна сфера практик, де деякі батьки намагаються формувати національну ідентичність. У контексті війни особливо актуальним стало питання відмови від російського інформаційного простору.

Інформантки зазначають про скорочення споживання російського контенту. Одна з інформанток ввела заборону на російськомовний контент, зокрема на YouTube: *“Або ти не дивишся YouTube, або ми прибираємо все російське”*, встановила спеціальне розширення в браузері, яке блокує російські відео. Підлітку довелось адаптуватись, але після розмов - він зрозумів причину. З часом заборона дала неочікуваний результат: дитина переключилась на англійськомовний контент, покращила знання англійської.

Ще одна учасниця розповіла, що її донька-підлітка дивиться переважно англійськомовні фільми й блоги: *“Читає українською, тільки українською - ніякої російської”*. Мати свідомо заохочує доньку до контенту іншими мовами: *“підштовхую, щоб споживала англійський контент”*.

Варто зазначити, що не всі батьки контролюють, чи обмежують медіаспоживання: хтось не відчуває тут впливу на формування ідентичності, декому це видається зайвим. Одна респондентка, мати двох хлопців 17 і 11 років, сказала, що спеціально не регулює контент за національним принципом “українське/польське/російське”, обмежуючи лише загальновідомо шкідливе (насильство, дорослі теми). У її сім’ї хлопці вже орієнтуються на українське самі по собі, тож потреби у заборонах немає.

Дозвіллєві практики

Деякі батьки виступають ініціаторами створення “українського простору” за кордоном не лише для своїх дітей. Показовим є випадок респондентки, яка в Польщі почала працювати в українському освітньому хабі і фактично організовувати дозвілля для дітей-переселенців, в тому числі власного сина. На питання про вплив у сфері дозвілля, вона відповідає *“Абсолютно точно впливаю. Я органівую такі заходи.”* Така залученість продиктована і внутрішньою мотивацією матері (вона згадує почуття провини за виїзд у безпечніше місце і прагнення робити щось на користь громади. Освітні хаби, суботні українські школи, гуртки при громадських організаціях – усе це платформи, де діти біженців можуть проводити час разом, говорити рідною мовою, дізнаватись більше про культуру. Батьки, які активно до цього долучаються, фактично розширюють коло соціалізації дитини за межі родини, створюючи українське середовище навіть за кордоном. За словами однієї респондентки, щоб долучитися до спільного святкування чи акції, сім’ї змушені робити “свідомі зусилля” – шукати діаспору, групи, адже нічого само собою “навколо” не відбувається. Такий активний пошук є також частиною родинних практик.

Водночас деякі сім’ї обмежуються інтеграцією в місцеве дозвілля, або ніяк не впливають на дозвілля. Наприклад, одна мати зізнається, що не наполягає, аби виснажений шкільними буднями син ще й ходив у суботню українську школу: *«Він каже, слухай, я задовбаний, дай мені... повтикатися в монітор, чи піти на ровері покататись. І я абсолютно з цим згодна»*, – розповідає вона.

Інша респондентка, навпаки, відзначила, що її син саме серед польських скаутів знайшов найближчих друзів і відчув себе “своїм” у новому середовищі. Це зменшило тривогу матері щодо його соціальної адаптації, хоч водночас потребувало прийняти, що дозвілля дитини проходить без українського компоненту.

Соціальні практики

Соціальне оточення дитини - її коло спілкування і дружби – тісно пов’язане з попередньою темою, проте варте окремого розгляду як сфера практик.

З інтерв’ю випливає, що матері загалом схиляються до невтручання, хоча деякі й хотіли б бачити дітей серед українців: *”Впливати я не можу... це як кохання, ти не можеш змусити... До кого тягнуться, до того і тягнуться. Ну, і, звісно, мені було б краще, якби вони спілкувалися тільки з нашими”*. У її випадку дівчата в польській школі знайшли подруг з Білорусі, і мати *“була просто рада, що вони хоч з кимось подружилися”*. Згодом вона помітила, що доньки перейшли на спілкування російською, тому українська в повсякденних дружніх контактах майже не звучить. Це її непокоїть, але змінити коло спілкування вона не береться. Подібної позиції дотримується й інша респондентка, яка вважає, що головне – комфорт дітей: *“Стараюсь, щоб їм було комфортно, щоб вони не почували себе тут якимись чужими... Хочу, щоб вони адаптувалися. Я не роблю особливо наголоси, що ця дитина польська чи українська, з ким дружити”*.

У сім’ях, де діти відвідують українські класи або гуртки, природно складається українське коло друзів. Так, 11-річний син однієї учасниці має в польській школі кількох українців у класі і з ними спілкується найбільше, хоч польські приятелі теж є. Окремо слід згадати підтримання зв’язків із родиною та друзями, що залишилися в Україні, наприклад одна з інформанток підкреслює, що її дитина стала тісніше спілкуватись з друзями з України онлайн.

Негативний соціальний досвід теж присутній. Кілька інформанток згадували поодинокі випадки упередженого ставлення до їхніх дітей за кордоном

(наприклад, грубі слова від вчителя чи однокласників типу “їдь назад в Україну”).

Емоційно-рольові практики

Емоційно-рольовий вимір національного виховання охоплює те, як батьки власною поведінкою, реакціями та установками формують у дітей відчуття приналежності до нації. Особистий приклад проявляється в різних формах. Найпростіша - це активна громадянська позиція батьків. До прикладу, деякі респондентки з перших днів вторгнення долучилися до волонтерства, допомагали іншим переселенцям, організовували гуманітарну підтримку. Діти спостерігають за цим і переймають розуміння, що українці повинні триматися разом і допомагати одне одному. В інших випадках батьки вже за кордоном шукають способи бути корисними Україні (донати, культурна дипломатія, робота в українських організаціях). Такі дії, навіть якщо прямо не залучають дитину, формують у неї повагу до національних цінностей через авторитет батьків.

Дуже важливим є і те, як батьки говорять про свою країну. Багато учасниць наголошували, що після початку війни почали відкрито виражати патріотичні почуття вдома – ділитися з дітьми історіями про Україну, обговорювати новини, пояснювати складні моменти історії. Одна інформантка інколи спростовує інформацію, яку діти отримують з соцмереж: *“Вони налаштовані проукраїнськи, але ми всі вразливі до дезінформації”*. Інша учасниця зізналася, що не є великим знавцем історії, але прагне дати дітям базові знання: вона розглядає можливість записати молодшого сина на короткий курс історії України онлайн, аби той *“стисло [дізнався] найголовніше... від спеціаліста”*. Таким чином матері беруть на себе роль «провідників» у світ української історичної пам’яті та національних наративів, навіть якщо раніше не робили цього активно.

Цікавий ефект емоційно-рольових практик проявився у вже згаданому випадку з блокуванням російського контенту: окрім раціонального компонента, мати пояснювала сину свою позицію через емоції - говорила про біль і

несправедливість, яких завдала російська агресія, і чому їй важко чути російську мову.

Не всі батьки, втім, заохочують різкі емоційні прояви. Дехто спеціально пом'якшує подачу інформації, перший час не згадував про Україну, щоб не травмувати знову: *“Може тому, дивлячись на те, як вони адаптуються, може тому я і не хотіла їм натискати на болісну рану, щось ще підкидувати”*.

Підсумовуючи, родини використовують широкий спектр практик, спрямованих на формування та підтримку національної ідентичності в умовах вимушеної міграції. Ці практики, зокрема мовні, ритуальні, освітні, культурно-медійні, дозвілєві, соціальні та емоційно-рольові, часто переплітаються і взаємодоповнюються. Умови міграції вимагають свідомих зусиль батьків щодо підтримання української ідентичності (*“В умовах міграції драматично звужується взагалі можливість надати щось про Україну українське своїй дитині”*), адже соціальне та культурне середовище нової країни може призводити до послаблення зв'язків дітей з Україною.

Ключовим чинником успіху цих зусиль є любов і залученість самих матерів - за словами однієї з учасниць, національна свідомість передається «лагідно», через щоденні маленькі рішення та практики які у своїй сукупності прищеплюють дітям гордість за те, що вони - українці.

Стратегії національного виховання та плани щодо повернення

Більшість респонденток виїхали в перші місяці після повномасштабного вторгнення 2022 року, зокрема, деякі ухвалили це рішення спонтанно, через загрозу безпеці дітей або сім'ї, а інші діяли більш заплановано. Щодо планів повернення, серед інформантів простежується певна тенденція - більшість інформанток не мають чітко визначених планів повернення: навіть ті, хто емоційно прагне повернутись додому, до родичів, визнають, що рішення відкладається на невизначений термін: *“Мы как приехали, мы же всё время, ну, вот ещё чуть-чуть, ещё чуть-чуть и вернёмся. Ещё чуть-чуть и вернёмся.”*

Таке відтермінування пов'язане з прагматичними міркуваннями - безпековою ситуацією, перспективами для дітей, особливо освітніми,

політичними та соціальними умовами в Україні. Декілька інформанток висловили побажання, що вони хотіли б повернутись, але їх діти нехай лишаються за кордоном: *“Чим довше тут знаходжусь... я би хотіла повернутися, але не впевнена, що хотіла б, щоб діти повернулися... Якщо старший вступить, я б хотіла, щоб закінчив тут”*. В окремих випадках озвучується умовний горизонт планування у кілька років, протягом якого батьки намагаються облаштувати життя за кордоном, не відкидаючи при цьому ідеї повернення. Варто наголосити, що відсутність чітких планів повернення не означає втрати зв'язку з Україною або відчуження від національної ідентичності. Навпаки - багато респонденток демонструють емоційну прив'язаність до батьківщини, однак приймають прагматичні рішення, керуючись безпекою, стабільністю та добробутом дітей.

Аналіз інтерв'ю дозволив наповнити попередньо сформульовані стратегії формування національної ідентичності, хоча і не всі.

Консервативна стратегія.

Ця стратегія характеризується послідовним і усвідомленим збереженням української ідентичності як системи. Родини, що її дотримуються, свідомо створюють україномовне середовище вдома, обмежують або виключають російськомовний контент, відвідують українські освітні й культурні заклади, святкують національні свята, залучені в діяльність діаспори. Ці батьки надають великого значення формуванню у дітей почуття гордості за свою країну. У низці випадків спостерігається виражене прагнення до повернення в Україну або чітко артикульований зв'язок із домом і родиною, що залишилася там. Стратегію супроводжує позиція, що *"ідентичність легко втрачається, якщо її свідомо не підтримувати"*.

Комплексна стратегія.

Родини, які дотримуються цієї стратегії, поєднують елементи української та локальної культури. Вони надають перевагу польським школам з огляду на якість освіти чи мовну інтеграцію, але водночас прагнуть підтримувати національні практики вдома. Використовуються декілька мов: українська,

польська, англійська. Такі родини святкують українські свята в колі родини або долучаються до громадських подій, але також досліджують польську культуру. Стратегію супроводжує спокійніша позиція щодо повернення: багато хто відкладає це питання, не виключаючи такої можливості у майбутньому, але не будує чітких планів.

Пасивна стратегія

Цю позицію займають родини, які не втручаються у вибір дитини щодо культурних уподобань і не надають особливого значення активному збереженню українському компоненту. Поширене уявлення: *"якщо буде потрібно - дитина сама знайде шлях"*. Такі батьки часто не обмежують мовне або культурне середовище, залишаючи простір для асиміляції. Причини можуть бути як прагматичними (втома, ресурсне виснаження), так й ідеологічними (наприклад, позиція "люди світу"). Планів щодо повернення зазвичай немає або вони залишаються розмитими.

Асимілятивна стратегія, де українськість свідомо відкидається заради культури приймаючої країни, не знайшла відображення у зібраних матеріалах.

Знахідкою, на яку варто звернути увагу, є те, що деякі інформантки, незалежно від загальної стратегії щодо формування національної ідентичності, вказують, що її пріоритетність зменшувалась, залежно від стану задоволення базових потреб: *"Після переїзду ти відкочуєшся до базових потреб. Ти починаєш перебудовувати, відбудовувати своє життя з нуля, з мінуса. Я би навіть сказала, поки ти не закриєш базові потреби. потреби ідентичності просто не актуалізується. І це нормально"*; *"Тобто я просто упустила цей момент. Базові потреби закрити, нагодувати вони там заплатити за всі кружки, за польську, за англійську, за математику і все."*

3.4 Висновки до розділу 3

У третьому розділі описано програму та результати авторського емпіричного дослідження, дані для якого було отримано за допомогою 8 напівструктурованих інтерв'ю з українськими матерями, які виховують дітей

віком 6–18 років у вимушеній еміграції, де опинились після повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Для аналізу було обрано феноменологічний підхід з елементами тематичного групування, що дозволило виявити ключові практики та підходи до формування національної ідентичності в родинному контексті.

Основними результатами дослідження стало виявлення різних батьківських позицій щодо національної ідентичності, визначення чинників її формування, а також опис набору повсякденних практик і стратегій, які батьки реалізують у процесі виховання. Виділено кілька уявлень про національну ідентичність, які можуть перетинатися між собою: 1) як приналежність до роду, що передається “через кров” (успадкована ідентичність); 2) як свідомий вибір особистості; 3) як приналежність до спільного досвіду - емоційна, морально-культурна близькість із людьми, котрі пережили схожі події. Факторами формування ідентичності дитини в умовах вимушеної міграції, на думку інформанток, виступають мова спілкування, знання історії країни та родини, культурні традиції, публічна репрезентація (успіхи українців у медіа, спорті тощо), соціальне оточення та особистий приклад батьків.

Інформантки також називають фактори, що формують ідентичність дитини, серед яких: мова, історія країни й родини, культура, публічна репрезентація, соціальне оточення, приклад батьків. Ідентичність часто постає як щось, що не декларується, а проживається. Вимушена міграція змінює умови реалізації цих практик: частина з них потребує свідомих зусиль, інші втрачають інтенсивність через адаптаційні виклики.

У підсумку було наповнено три стратегії національного виховання, що застосовуються батьками: консервативна, комплексна та пасивна. Стратегія повної асиміляції - свідомої відмови від українськості на користь культури приймаючої країни - серед опитаних родин не виявлена.

ВИСНОВКИ

У цій роботі здійснено комплексне дослідження стратегій і практик формування національної ідентичності в родинних українських вимушених мігрантів, мету було досягнуто через поєднання теоретичного аналізу та емпіричного якісного дослідження.

Теоретичний аналіз проблеми показав, що національна ідентичність – це складне, багаторівневе й динамічне соціальне явище, формування якого відбувається у процесі постійної взаємодії індивіда зі своїм середовищем.

Спираючись на парадигму соціального конструктивізму та символічного інтеракціонізму, що була описана та обґрунтована у 1-му розділі, у роботі розглядається ідентичність не як фіксована даність, а як така, що конструюється і змінюється під впливом особистого досвіду, найближчого оточення та суспільних інститутів. У цьому контексті ключовими були праці Пітера Бергера і Томаса Лукмана, які описують соціальну реальність як продукт взаємодії, а також Герберта Блумера й Джорджа Герберта Міда, що розкривають значення інтерсуб'єктивних уявлень у процесі ідентифікації.

Національна ідентичність має багатовимірну структуру: поєднує етнічні, культурні, територіальні та громадянські компоненти. Вона включає як елементи походження (успадковані від родини і спільноти), так і компоненти свідомого вибору та набутого досвіду. Іншими словами, ідентичність одночасно вкорінена в минулому та формується через рефлексію й вибір людини у теперішньому. Такий підхід узгоджується з сучасними інтерпретаційними теоріями і забезпечує цілісне розуміння національної ідентичності як динамічного конструкту, що проявляється у відчутті належності до нації та реалізується через щоденні практики. У цій частині були розглянуті доробки Ентоні Сміта, Бенедикта Андерсона, Роджерса Брубейкера і Камали Чандри.

У 2-му розділі розглянуто також еволюцію поглядів на ідентичність у контексті міграції. Якщо класичні підходи початку ХХ ст. (наприклад, Чиказька школа) акцентували на асиміляції мігрантів та неминучому і бажаному розриві зі старою ідентичністю, то сучасні дослідження підкреслюють комплексність

ідентифікаційних процесів. Міграція не обов'язково призводить до повної втрати національної ідентичності - навпаки, багато переселенців зберігають багаторівневу ідентичність, поєднуючи елементи культури країни походження й країни проживання. Значний вплив на це мають соціальний контекст і мультикультурне оточення, а також соціальні інституції (школа, діаспорні організації, релігійні громади тощо).

В огляді літератури особливу увагу приділено родині як осередку трансляції культури та ідентичності: батьки виступають агентами, що активно підтримують у дітей рідну мову, традиції, звичаї та інші елементи національної спадщини. На основі напрацювань таких дослідників, як Д. Габачча, О.Ровенчак, І.Кондрашевська, К.Сабатьє та ін., було типологізовано основні родинні практики збереження ідентичності в еміграції: мовні, ритуальні, освітні, культурно-медійні, дозвілєві, соціальні та емоційно-рольові. Також окреслено чотири потенційні стратегії національного виховання: консервативну (акцент на збереженні ідентичності), комплексну (поєднання інтеграції з її підтримкою), асиміляційну (орієнтація на пристосування до нового середовища) та пасивну (відсутність цілеспрямованих дій щодо ідентичності). Ці теоретичні моделі лягли в основу емпіричного дослідження, ставши рамкою для збору та інтерпретації даних.

Емпіричне дослідження, описане у 3-му розділі, проілюструвало попередньо окреслені концепти, виявило нові нюанси, характерні для практик формування національної ідентичності українських батьків у Польщі. Результати інтерв'ю з показали, що повномасштабна війна стала потужним тригером переосмислення ідентичності: матері відзначають підсилення патріотичних почуттів, перехід у побуті на українську мову та більший інтерес до історії й культури України. Ця підвищена увага до власної ідентичності відбилася і в їхніх виховних практиках.

Зібраний матеріал підтвердив, що родинні практики у міграції охоплюють широкий спектр, описаний у літературі – від мовного виховання та святкування традицій до вибору системи освіти, організації дозвілля та формування кола

спілкування. Водночас емпіричні дані показали, що реалізація родинних стратегій залежить від ряду факторів. Зокрема, вік дітей впливає на ефективність практик: молодші діти легше переймають батьківські настанови, тоді як підлітки іноді опираються, бажаючи не виділятися серед місцевих однолітків. Значення мають і ресурси родини та рівень адаптації: деякі через зайнятість чи стрес не можуть приділити достатньо уваги культурному вихованню, відтак обмежуються базовими речами. Було помічено, що пріоритетність збереження ідентичності може тимчасово знижуватися, доки не будуть задоволені первинні потреби сім'ї після переїзду (житло, робота, безпека).

Зіставлення теорії та практики засвідчує, що українські вимушені мігранти у своїй більшості обирають стратегії, спрямовані на збереження національної ідентичності дітей, часто поєднуючи ці зусилля з поступовою інтеграцією до нового соціокультурного середовища. Виявлені в інтерв'ю підходи можна класифікувати як консервативний (яскраво виражена орієнтація на підтримку українськості), комплексний (баланс між інтеграцією в місцеве суспільство та плеканням української ідентичності) і пасивний (мінімальне втручання у процес ідентифікації дітей).

Отримані результати конкретизують та доповнюють теорію, демонструючи на практиці, що ідентичність дітей та підлітків в еміграції формується у взаємодії особистих переживань, родинного виховання та впливів нового соціокультурного середовища.

Робота може бути внеском в розширення знань про механізми підтримання національної ідентичності в умовах вимушеної міграції. Отримані результати підтверджують низку теоретичних концепцій (про динамічну природу ідентичності, роль сімейної соціалізації) . Запропонована типологія стратегій виховання може стати основою для порівняльних досліджень в інших спільнотах мігрантів.

Практичне значення висновків полягає у можливості використання їх для підтримки сімей вимушених мігрантів і вдосконалення програм інтеграції. Знання про те, які практики допомагають дітям зберігати зв'язок з рідною

культурою, дозволяє розробити конкретні рекомендації для батьків (наприклад, щодо двомовного виховання, залучення дітей до культурних заходів, підтримання контактів з Україною). Перспективним є вивчення поглядів самих дітей-біженців на свою національну ідентичність та порівняння їхніх уявлень із батьківськими наративами. Варто також залучити до вибірки татів для виявлення, чи існують гендерні відмінності у стратегіях виховання. Доцільно дослідити довгострокову динаміку – як змінюються практики та ідентичність дітей через декілька років життя за кордоном. Розширення географії досліджень: порівняння українських родин у різних країнах або з іншими спільнотами біженців дозволить глибше зрозуміти як універсальні, так й унікальні аспекти формування національної ідентичності в умовах вимушеної міграції.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон, Б. (2001). Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ: Критика.
2. Зав'ялов, А.В. (2020). Соціальна адаптація українських іммігрантів: монографія. Київ: Саміт-книга.
3. Калуга, В.Ф. (2016). Ідентичність та самоідентичність як соціокультурні феномени суспільного буття людини: гендерні та екзистенціальні виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук, спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.
4. Кондрашевська, Ю. (2017). Проблема збереження національної ідентичності української діаспори (на прикладі українців Канади в другій половині ХХ ст.). *Схід*, 1, с. 64–69.
5. Култаєва, М.Д., Навроцький, О.І., Шеремет, І.І. (2013). Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століття: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
6. Матузкова, О.П. (2014). Ідентичність як структура. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, вип. 164, 15–19.
7. Надтока, Г. М., & Потіха, З. А. (2021). Українська діаспора в Канаді: історіографічний огляд. *Вісник Черкаського університету*, (2), 22-31.
8. Пасісніченко, А.В. (2016). Європейська ідентичність як дискурсивний феномен: особливості конструювання. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. Спеціальність 22.00.01 – теорія та історія соціології.
9. Ровенчак, О.А. (2011). Етнічні та мовні ідентичності та практики українських мігрантів в Польщі та Греції. *Соціальна психологія*, 6, 50–58.
10. Титаренко, Т. М. (2011). Соціально-психологічні практики життєконструювання особистості. *Акт. проблеми психології: Психологічна герменевтика*, 7(2), 15-23.

11. Толочко, С.В. (2023). Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні. *Advanced Linguistics*, 11, 181–191.
12. Ager, A. & Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
13. Barrett, A. & Mosca, I. (2013). Social Isolation, Loneliness and Return Migration: Evidence from Older Irish Adults. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 1659–1677. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.833694>
14. Baumeister, R.F. (1986). *Identity: Cultural Change and the Struggle for Self*. New York: Oxford University Press.
15. Berger, P.L., Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
16. Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley, CA: University of California Press.
17. Boekstijn, C. (1988). Intercultural Migration and the Development of Personal Identity: The Dilemma Between Identity Maintenance and Cultural Adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 12(2), 83–105. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(88\)90042-9](https://doi.org/10.1016/0147-1767(88)90042-9)
18. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
19. Brubaker, R. (2002). Ethnicity without Groups. *European Journal of Sociology*, 43, 163–189. <https://doi.org/10.1017/S0003975602001066>
20. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
21. Chandra, K. (2006). What is Ethnic Identity and Does it Matter? *Annual Review of Political Science*, 9(1), 397–424. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.9.062404.170715>
22. Cooley, C.H. (2017). *Human Nature and the Social Order*. London: Routledge.

23. Crenshaw, K.W. (2013). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. In M. Fineman & R. Mykitiuk (Eds.), *The Public Nature of Private Violence* (pp. 93–118). London: Routledge.
24. Creswell, J.W. & Poth, C.N. (2016). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 4th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
25. Erikson, E. (1959). Theory of identity development. *E. Erikson, Identity and the life cycle*. Nueva York: International Universities Press.
26. Eurostat. (2025). Over 4.3 Million People Under Temporary Protection from Ukraine in the EU. Eurostat News, 10 March. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250310-2> [Accessed 10 May 2025].
27. Fearon, J.D. & Laitin, D.D. (2000). Violence and the Social Construction of Ethnic Identity. *International Organization*, 54(4), 845–877. <https://doi.org/10.1162/002081800551398>
28. Foucault, M. & Gordon, C. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
29. Fromm, E. (1941). *Escape from Freedom*. New York: Farrar and Rinehart.
30. Gabaccia, D. (1994). *From the Other Side: Women, Gender, & Immigrant Life in the US, 1820–1990*. Bloomington: Indiana University Press.
31. Gibbs, J.T. (1987). Identity and Marginality: Issues in the Treatment of Biracial Adolescents. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(2), 265–278. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03553.x>
32. Giddens, A. (2023). Modernity and Self-Identity. In J. J. Turner & S. P. Hamilton (Eds.), *Social Theory Re-Wired* (pp. 477–484). London: Routledge.
33. Goffman, E. (2023). The Presentation of Self in Everyday Life. In J. J. Turner & S. P. Hamilton (Eds.), *Social Theory Re-Wired* (pp. 450–459). London: Routledge.
34. Hall, S., & Du Gay, P. (2006). *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE Publications.

35. Jenkins, R. (2008). *Social Identity* (3rd ed.). London: Routledge.
36. Keene, J. (Ed.). (2017). *The Anthem Companion to Robert Park*. London: Anthem Press.
37. Mead, G.H. (2015). *Mind, Self & Society*. Chicago: University of Chicago Press.
38. Park, R.E. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*, 33(6), 881–893. <https://doi.org/10.1086/214483>
39. Plato's Cave | Печера Платона. (2023). Національна ідентичність. Наталія Кривда [відео]. YouTube. Доступно за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=5UtaCqсyc08> [Дата доступу: 10 травня 2025].
40. Portes, A. & Zhou, M. (1993). The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530(1), 74–96. <https://doi.org/10.1177/0002716293530001006>
41. Sheffer, G. (2003). *Diaspora Politics: At Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.
42. Sims, M.R. & Omaji, A.K. (1999). Migration and Parenting: A Pilot Study. *Journal of Family Studies*, 5(1), 84–96. <https://doi.org/10.5172/jfs.5.1.84>
43. Smith, A.D. (2001). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press.
44. Süßmuth, R. (2007). Potentiale nutzen – Integration fördern
45. Vertovec, S. (1999). Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447–462. <https://doi.org/10.1080/014198799329558>
46. Zhou, M. (1997). Growing Up American: The Challenge Confronting Immigrant Children and Children of Immigrants. *Annual Review of Sociology*, 23(1), 63–95. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.63>

ДОДАТКИ

Додаток А.

Гайд авторського емпіричного дослідження

Вітаю! Дякую, що погодились узяти участь у дослідженні. Перед початком, хотіла б проговорити наступні речі:

- Розмова триватиме 40-60 хв, розбита на 3 тематичні блоки, я по ходу вас орієнтуватиму;
- Я записуватиму аудіо, щоб потім при аналізі нічого не загубити. Вони ніде не будуть поширені, результати будуть представлені в узагальненому вигляді за усіма інтерв'ю;
- Можете пропускати питання, якщо не хочете на них відповідати, також можете припинити участь у будь-який момент;
- Питання гайду у мене українською, але якщо вам буде зручніше, то можете відповідати російською.

Найголовніше, що я хочу донести перед початком - на ці питання нема неправильних відповідей, мене у дослідженні цікавить те, наскільки різні досвіди та думки люди мають, тому що на думку приходить, те і кажіть. Якщо питання здається незрозумілими, дивним теж так і кажіть. Чи лишилися питання?

Питання

Загальна інформація

1. Розкажіть будь ласка трошечки про свою родину, скільки у вас дітей, скільки їм років? А скільки років вам
2. Можете, будь ласка поділитися своїм досвідом еміграції? Звідки ви в Україні, коли виїхали, де проживаєте зараз?

Уявлення про націю

3. Чи змінилось якимось чином ваше ставлення, почуття до України після початку вторгнення?
4. А які асоціації у вас викликає поняття “нації”? У чому проявляється приналежність до певної нації, як вона виникає?

5. Якою є ваша національність? Що, на вашу думку, найбільше вплинуло на її формування? Чи відчули ви, що її значення, інтенсивність, якість змінилось з початком війни?
6. На вашу думку, як би на питання про свою національність відповіла ваша дитина?

Відчуття приналежності

7. Як ви вважаєте, як діти засвоюють відчуття приналежності до своєї нації, країни? Чи можна на це вплинути і як? Хто може це зробити?
8. Чи приділяєте ви в родині увагу зв'язку з Україною, вихованню патріотизму дітях? Як ви це робите? Чи змінилось тут щось з початком вторгнення, переїздом?
9. Чи вдаєтесь ви до якихось дій, щоб сприяти адаптації дитини до Польщі? Як загалом пройшла/проходить ось ця культурна адаптація?
10. Чи відчуваєте ви якусь загрозу у тому, що ваша дитина звикає до нової країни, може втратити зв'язок з Україною?
11. Станом на сьогодні, чи розглядаєте ви варіант повернення до України, чи поки ваші плани скоріше зосереджені на вибудові життя у Польщі, десь іще закордоном?

Конкретні практики

12. У яку школу ходить ваша дитина (польська/українська)? Чим переважно був зумовлений вибір?(зручність, бажання того, щоб дитина перебувала в українському/польському середовищі?) Чи вчить польську?
13. Якою мовою ви розмовляєте вдома? Чи відбулись тут якісь зміни під впливом війни? Чи є питання мови загалом важливим для вас?
14. Чи впливаєте ви на те, який контент в Інтернеті споживає дитина? Можливо радите, або забороняєте щось? Чи ви дивитесь/читаєте/слухаєте щось разом?
15. Чи відзначали ви такі релігійні, традиційні свята як Різдво та Великдень в Україні? Якщо так, чи змінилось ваше ставлення до них та саме

- святкування після початку вторгнення? А такі державні свята як День Незалежності, День Конституції, Вишиванки, Прапора, Соборності?
16. Чи маєте ви родинні традиції, що пов'язані з українською культурою, спадщиною? Чи дотримуетесь їх? А чи вводите нові?
17. Чи говорите з дітьми про історію України загалом? Чи вважаєте ви це за потрібне? Чи говорите ви про Україну з дитиною загалом? Про що саме, як?
18. *У продовження теми дозвілля:* Чи впливаєте ви якимось чином на те, щоб дитина більше перебувала в українському, або ж польському середовищі? Чи відвідуєте ви українські центри, хаби, події тощо?
19. Чи прийшли вам на думку ще якісь практики, які можуть підтримувати зв'язок дитини з Україною, формувати його з Польщею?
20. Чи є ще щось, чим би ви хотіли поділитись щодо цієї теми?

Дякую за участь!

Додаток Б.
Приклад транскрипту

I: Можете, будь ласка, поділитися своїм досвідом еміграції, звідки ви в Україні і коли ви виїхали, як, де ви проживаєте зараз?

P: Еє, да, звичайно, ми були у відрядженні на Кіпрі, коли почалась війна в 22-му році. Ми виїхали, мені здається, на початку лютого. Було відрядження чоловіка, поїхали всі.

I: Угу.

P: І він не вірив, я вірила. Тому ми знайшли компроміс, поїхали всі разом, забрали дітей. Це був трошки для них незручний досвід, але вирішили, думаю, побудемо кілька місяців за кордоном і потім побачимо. Ну, ми всі знаємо, як сталося. Ми по факту ми потім декілька разів переїжджали Європою, шукали місця і зупинилися ми на Польщі.

I: Угу. Ви проживаєте всі разом з дітьми?

P: Так.

I: А скільки у вас дітей?

P: Так, у мене двоє дітей.

I: Угу.

P: І, еє, старшому виповнилося 18 вже тут у Варшаві. І він вступив в університет у Вроцлаві і навчається і живе там.

P: Молодшій доньці сім, вона живе з нами

I: Мг, дяку. Я б хотіла тепер перейти до блоку про загальні роздуми та поняття. Загалом, скажіть, будь ласка, чи змінилось якимось вашим ставленням, значенням, якісь думки про Україну після виїзду, після початку вторгнення?

P: Для багатьох це стало переломним моментом. Для нас це так також стало переломним моментом в двох етапах: в моєму персональному і всередині родини.

I: Угу.

P: Всередині родини важливість української мови, в повсякденному вжитку стала безумовно найголовнішою, тому що досі, це вже три роки війни, люди до мене, наприклад, американці до мене можуть звернутися російською.

I: Угу.

P: І коли питають звідки я, я кажу: "Я з України" а мені кажуть "Здравствуйте". Тобто в світі настільки багато роботи пропрацював Радянський Союз і Росія, що сприйняття дуже потужне, те що Україна як така, ну, типу українська мова - це просто якийсь там діалект, я це часто зустрічаю. Я по роботі подорожую, тому зустрічаюсь з різними в різних країнах, з різними людьми, да, дуже від таксистів до CEO корпорації. І на жаль, цей стереотип все ще існує. Тому використання української мови як мови ідентичності на всіх рівнях супер важливо.

I: Угу.

P: Це стало в нас в Україні. Ну, ми говорили українською, але я, наприклад, з російськомовної родини. Я українську почала в школі до першого перший раз в третьому класі, коли ми почали вчинити як іноземні. Ну, було радіо ще, да, там один, але ми перейшли на украї повністю вже на українську десь там після 2000-

х. Коли діти почали вчитися вже в школі, да, в садочку. Але за кордоном це просто нереально. Тобто, особливо в Варшаві, тут багато білоруських експатів, багато росіян. І якщо не мова, то що ще тебе відрізнятиме? Це стосовно родини, стосовно персональної значимості України. Не знаю, наскільки вам це буде релевантно, але ви ж це самі сказали, що тут немає неправильних думок.

І: Абсолютно, дякую вам.

Р: Думка про Україну завжди була, що це недооцінена країна. Дуже сильно недооцінена.

І: Європа і світ не бачать нас, публічний образ України це взагалі одна може тисячна частина того, що насправді в Україні існує. Ми живемо на родючій землі. В нас досі є доступ до живих, справжніх ґрунтових фруктів і овочів. В нас багата культура, нам є чим пишатись. Да. В нас абсолютно динамічно якесь суспільство дуже контрастне від ортодоксальних традиційних родин до дуже прогресивної молоді, яка формує оцей наступний, знаєте, крок і вимоги, і попит на сучасність. Все, що відбувається з 2000х років в Україні в плані культури, я музику залишу за кадром, бо з музикою в нас, із радіомовленням катастрофа. Вона була зросійщена да. Я не думаю, що не досить коректний образ України. Він взагалі якийсь не такий і його немає, на мою думку. Тобто те, що зараз іноземці знають і думають про Україну, не відповідають дійсності. Наче це країна заробітчан. Польща таке любить. Я розумію чому, але все вони не знають України як такої. Тому для мене важливість підкреслювати того, що я українка і я з України, набула іншого сенсу, наприклад, тому що якась така сила, боротьба, воля, оці всі, знаєте, цінності, які в нас є, ти не усвідомлюєш, поки ти всередині, коли ти живеш кілька років вже в іншому суспільстві, ти розумієш, що є щось, що властиві певні нації, да, якісь загальні риси, які ні. І Україна дуже сильна, люди тут сильні, вони вольові, вони не підкоряються. І ось це не транслюється для мене. Це можливо транслювати.

І: Угу. Зрозуміло. Дуже вам дякую. Ось ви зазначили про такі окремі риси і людей, і нації. А що для вас взагалі нація? От що ви вбачаєте під цим поняттям? Які у вас є асоціації? У чому проявляється приналежність до певної нації?

Р: Ну, ми пам'ятаємо про те, що я не знаю визначення, це мої власні думки.

Р: Звичайно, абсолютно.

Р: По-перше, це люди, які об'єднані спільною мовою і власне спільною історією.

І: Угу.

І: Е-е, е люди, які в групі і в більшості реагують, мають якісь, знаєте, спільні риси в тому, як вони реагують на певні зовнішні запити, я б сказала, да, не обов'язково погані виклики. Ну і в нас якісь зовнішні записи. Традиції наші повсякденні. Це теж те, що об'єднує націю.

Р: І я проведу паралель з канадцями. Наприклад, тут мені довелося місяць майже побути в Канаді в діаспорі. І це дуже цікаво, тому що в Канаді всі канадці, але різні. І типу вони якое поєднують так цікаво, що вони і канадці, тому що вони говорять і англійською або і французькою. При цьому всьому в кожного ком'юніті може залишатися в рамках свого етносу можна бути індіанським канадцями можна бути українським канадцем наприклад еє на мою думку воно

трошки інше. Тобто повсякденні традиції, вони виховують, вони тебе прив'язують до культури твоєї, да? Мова твоя, вона повертає до культури твоєї. І те, що я кажу, оце спільні якісь реакції на виклики її на прикладі, тому це може бути оця готовність українців самоорганізовуватись, як ми бачимо, да? Тут, да, те, що ми такі вперті ще. Українці в більшості своїй, переважно більшості своїй демонструють оцю поведінку. Х я не скорюся, я не скажу, що ти мені кажеш, якого нам гетьмана заносити, заносити. Самі розберемось. Так. Її і ось такі риси, вони ми більш, я можу сказати войовничі, але і таке це не те слово. Ми більш витривалі. Абсолютно дуже сильно витривалі. Дуже працюється і е-е в файті, якщо англійською дати такі, знаєте, трошки завжди готові.

І: Угу.

Р: Ми не приймаємо щось просто тому, що нам так сказали. Це, звичайно, може бути правильно, але ми все одно схильні ставити під сумнів: "А чому я маю це робити?" або "Я не хочу", або "У мене є своя думка". Наприклад, я зараз працюю в колективі з поляками й білорусами, і ось ці риси - бажання дискутувати, чинити опір - чітко вирізняють українців.

І: Угу.

Р: Мова - це мова повсякдення, але вона не єдина складова. Наша родина зараз спілкується вдома українською. Донька навчається у мовній школі, де також вивчає польську. Так вийшло - не було якоїсь особливої стратегії. Я бачу, що нові речі вона вивчає польською або англійською. Тобто, вона починає сприймати певні поняття через призму інших культур. Наприклад, коли йдеться про Великдень, вона каже: "Давай ховати яйця". А ми ж не ховаємо яйця. У нас немає зайців. Ми пишемо писанки й розносимо їх як гостинці. У Польщі, навіть якщо є сакральний кошик, святкування дуже інше. У школі на Пасху ховають яйця, а вдома ми розписуємо писанки. У підлітковому віці важливо бачити, що ти належиш до спільноти, мати соціальні підтвердження. А тут цього нема. Якщо не докладати зусиль - ідентичність розмивається. Бо ти можеш дати дитині 20% українського контексту, але решту 80% вона отримує від оточення.

Р: При цьому не хочеться впадати в показову «шароварщину». Умовне «вдягнемо вишиванку щосуботи» - це не завжди працює. Наприклад, хвилина мовчання в інший день - резонансна для нас річ, але тут її ніхто не поділяє. Це відчувається штучно. А от вдягати вишиванку на свята - простіше. Донька це любить.

І: А от щодо державних свят - Дня Незалежності, Дня Конституції. Ви їх святкуєте? Як змінилась їхня роль після переїзду?

Р: Святкуємо, але це інакше. Треба докладати зусиль. День Конституції, наприклад - це або зробити з нього родинне інтимне свято, або знайти, як діаспора це відзначає. У Польщі ці дні - звичайні робочі. А в Україні навіть якщо ти не святкуєш - всі довкола святкують, і це формує спільне відчуття. Мені простіше пояснити доньці значення Незалежності, ніж вибудувати навколо цього ритуал. Тут немає парадів, немає святкової атмосфери. Треба думати, чи зможемо піти на акцію, чи встигаємо забрати дитину зі школи. Все складніше і вимагає організації.

I: А щодо адаптації доньки - ви робите якісь кроки, щоб сприяти її включенню у польське середовище?

P: Ні, на жаль. Це моя велика проблема. Ми приїхали, думаючи, що все тимчасово, що от-от повернемось. Не було документів, тож не змогли віддати її в польський садок. Коли документи з'явилися, вона вже ходила в англomовний. Там було простіше влаштуватись. Здавалось, що англійська універсальніша за польську, і це практичніше. Минуло вже три роки. І лише зараз вона починає вчити польську. Я вважаю це великою помилкою. Їй бракує спілкування з дітьми. Без мови це неможливо. Ми не вписалися в українську чи польську громаду. Ми ідентифікуємо себе радше з експатами. Три роки війни - це, ну, дуже багато для маленької дитини. Ми з Вірою поїхали, коли їй було чотири, зараз їй вісім - вона півжиття живе в еміграції. Свідомих чотири роки. Знаєте, так? А ви ж розумієте, що це різні речі. І це не тільки про мову - спілкування зовсім інше, діти читають інші книжки. В Польщі вони - ну, просто чудові, серйозно. Але вони інші. Повсякденний контекст інший. Я зараз навіть цю чутливу тему з бомбардуваннями, бомбосховищами, нічними тривогами - залишаю за дужками. Але сам факт: контекст інший. Пса Патрона мені довелося Вірі пояснювати. Бо в нас - не так. В Україні ти нічого спеціально не робиш. Всі говорять про новини, друзі, діти - вони в це грають. Воно просто вбирається, абсолютно лайтово. Ти нічого не робиш, щоб це сталося. А тут - вона цього не вбирає. Ну, я зараз кажу вже про якісь дитячі речі, не глобальні трагедії. І це - і добре, і погано. Погано - ви знаєте чому, так? Бо дуже важко підтримати український контекст. Добре те, що тут російськомовного стало набагато менше. Якщо вона не в україномовному контексті, то в польськомовному або англomовному. І це дає мені змогу пояснити: Росія - країна-агресорка, її мови не потрібні. Оце все, що ми зараз проходимо в Україні, - так? Якою мовою діти слухають музику, між собою говорять, які книжки читають, якою мовою дубляж у фільмах, який сегмент YouTube обирають - російськомовний чи україномовний. І чому. Яка музика звучить у таксі, чи можна по-іншому... Все це в еміграції вже не релевантне, бо ти або даєш їй україномовне, і їй набагато легше зрозуміти, чому це важливо. Бо вона розуміє: польська, англійська, українська - це різні мови. В неї нема тієї думки, що "російська й українська - те саме". І що немає різниці, якою мовою говорити. Бо якою мовою вона заговорить на вулиці - так її й сприймуть інші люди. І вона це розуміє. Оце - не потребує пояснень у нашому випадку. А ось щось інше, що нас поєднує - як от свята, пес Патрон, або ще щось...Мультики, пісні, які діти співають у садочку чи в школі. І я не можу це вам дати ніяк.

I: Дуже вам дякую за таку ґрунтовну відповідь, я хотіла тоді спитати - дотично. Чи ви, можливо, якимось відбираєте для дитини медіаконтент? Мультики, книжки зараз у Польщі?

P: Книжки я привезла з дому. У мене ж старший син значно старший, то я його бібліотеку перевезла. І я їй читаю. Вона читає українською, але не так. Тобто вона вміє поєднувати літери в слова, вимовляє їх правильно, але їй важко інтерпретувати. Тому я читаю їй уголос - це наш спільний час. Я намагаюся реально докупувати щось новеньке, сучасне українське - щось від

абабигаламаги, від Старого Лева. Вони публікують і переклади, і сучасне. Я підбираю їй контент і канали. Але вона переважно дивиться англомовне. І я, на жаль, змушена визнати - україномовний дитячий сегмент інтернету дуже відстає від англомовного.

І: Угу.

Р: Для мене це було болючим відкриттям. Я на Світлану Рось підписана, вона там веде канал про дитячу психологію - все україномовне. Я взяла все: мультики, книжки, подкасти, казки - от прямо весь перелік. Але доньці це не цікаво. Бо рівень анімації, подачі - або простий, або архаїчний порівняно з тим, що роблять, наприклад, британські канали для малюків. Я просто бачу, що вона дивиться, коли я не керую її контентом. І, чесно, українською їй просто не цікаво. Ці казки виглядають так, ніби їх малювали 30 років тому. Кольори, динаміка - усе інше. Їм просто цікаво щось сучасне. Я не можу це пояснити. Якщо ви відкриєте якийсь британський канал і порівняєте з нашим - це просто небо і земля. Я змушена інвестувати дуже багато часу, а воно не повертається. Вона все одно обирає інше.

І: А чи ви сприяєте, я от зрозуміла, що ви зацікавлені у тому, щоб дитина спілкувалася з польськими дітьми. А чи сприяєте ви залученню українські кола? Чи відвідуєте ви, можливо, заходи і хаби які влаштовують українці?

Р: Ні, та не знаю чому. Мені не дуже подобається, що українці тут роблять для дітей - якісь гуртки, заходи. Не дуже подобається контингент дітей, які їх відвідують. І, знову ж таки, правильніше буде сказати, що мій попередній досвід був таким, що він мені просто не сподобався. Варшава - велике місто, і я впевнена, що тут дуже багато всього відбувається, в тому числі україномовного. Але мені якось не пощастило. І Вірі теж не дуже пощастило - з дітьми, з якими ми бачилися на заходах. Так, вони говорять тією самою мовою, але зараз їхні манери спілкування або самі особистості - вони їй не підходять. Їм не цікаво з нею, вони її ображають. Хоча вона - така бойка дівчина. Але для неї агресивніші манери спілкування - це складно.

І: Угу.

Р.: Комусь більше повезло. В мене є багато в мене є знайомі, хто ну чи діти, вони трошки старші, там по 10-12 років і вони пішли в україномовні школи вже тут одразу. Ну, вони задружили і їм їм легше.

І: Угу. Так, я розумію. Хотіла б тоді у вас ще запитати, ви трошки зазначали про це, коли ми говорили про свята. А чи говорите ви з дитиною про історію України. І чи вважаєте ви це за потрібне робити саме в родині? Чи це можливо відповідальність школи чи інших?

Р: Дуже цікаве запитання, Наталю... Я насправді дуже багато про це думала. І коли я от хочу звернутись - я вже трошки про це говорила - от коли ми говоримо про той контекст, так, передається докільля, навколо... цей Маковія, Пес Патрон, якого всі впізнають, знаєте, оце все - його тут немає.

Р: І якщо ми говоримо про історію України, то її нема звідки взяти. Я, знаєте, буквально позавчора дивилась якісь онлайн-курси, думала - може, щось купити, знаєте, щоб вона розуміла, хто такий Данило Галицький чи ще хтось... Ну не знаю, як це взяти. Моя дитина - з нею неможливо просто сісти й почати

«говорити про щось». Так не працює. Вона втомлюється в школі. Вона там цілий день. Вечері вона бачить мене на дві години - і треба все встигнути: і обов'язкове, і необов'язкове. То як сюди вплести ще й історію України? Ну от як ти підйдеш до цього?

Р: Я намагаюсь щось пояснювати, якщо вона питає. Особливо в контексті війни: чому нас вбивають, або чому знову кажуть, що російська й українська - це одне й те саме. Тоді можна дати коротку відповідь, за її віком: от знаєш, раніше була Україна, потім Московія, а потім вони вирішили, що вони головні, а ми ні. І зараз це так і виглядає. Але якщо вона не питає - то й цікавості нема. Що б я не робила, які б підручники не купувала - цікавості немає. Думаю, що максимум, що я можу зробити в наших умовах - це хоча б залишити в неї уявлення, що історія - це щось багатше, щось цікаве.

І: І це треба вчити. І я не знаю, як це зробити. Немає книжки, я не бачу. Дивилась і онлайн, і підручники, і музику, і курси - нічого немає такого, щоб можна було сказати: от, історія України в мультиках, подивіться.

І: А дозвольте тут уточнити. Ви сказали, що намагаєтесь закласти інтерес до історії загалом. А як ви думаєте, це пов'язано з віком, і трохи пізніше буде легше? Чи це все ж проблема контенту?

Р: Я би розділила. Проблема нестачі контенту є, і її нема сенсу замовчувати. А друга проблема - це імміграційний контекст. Коли в тебе немає соціального середовища, яке спирається на українську ідентичність, то й можливість дати дитині щось українське - дуже сильно звужується. От тут хороший контент був би дуже-дуже потрібен.

І: Угу.

Р: От такий у мене фідбек. Тому, коли в тебе й так звужений вибір, то відсутність україномовного контенту просто зв'язує руки. Але це окремі проблеми. Можливо, якісь діти більш читацькі, їм це заїде. Можна купляти книжки, вони будуть рости з цим. Але в мене поки не так. Я роблю це через традиції, через домашні свята, підкреслюючи: ось так ми робимо вдома. Так, у них є зайці - це добре. Але ми робимо ось так.

І: А чи є ще щось окрім свят? Те, що ви вводите, якимось культивуєте, може якісь родинні речі, пов'язані з спадщиною саме українською?

Р: Цікаво. Я не знаю, що це. Ну, наприклад, я попривозила свою Будянську кераміку сюди, бо мені важливо, щоб вона бачила ці тарілки, що х них можна їсти. Ну, я її регулярно купую вишиту сукню чи вишиванки. Вона бачить, що це є вжитку. Ми там її вдягаємо не прив'язуючи за свят або і прив'язуючи, вже як хочемо. Я вчу її вишивати. Ще що... Ну, от це тільки перед святами, мені здається, так щось додається. Це, наприклад, ті самі писанки. Е-е, з Різдом було гірше, бо тут ця культура Санта-Клаусів і «бебі Джісуса», як вона його називає. І вона перебирає все на себе. Тобто з колядками ми там щось вчили, щось... Ну, в цьому році, правда, ми зробили зірку, от, і трохи колядували. Але все одно це така творчість - мені найпростіше прив'язувати це все до сезонних свят. А більше - я не знаю, що ще.

І: Дякую, тобто одяг, навички, навіть елементи побуту...

Р: Соціальне середовище, воно справді дуже трансформує. Діти беруть більше від оточення, ніж від батьків, особливо у питанні соціальної приналежності. Ти можеш вдома бути ким завгодно, але коли тобі стане 15 - будеш дивитися на інших. Так само з моїми дітьми. ... переходить на англійську моментально. Вона не може нічого пояснити українською. Наприклад, усі поняття, які вона почала вивчати - земля, космос, квіти, назви риб, молюсків, океанів - усе це вона вчила англійською. І в неї просто немає слів українською, щоб це пояснити. Бо вдома ти ж не все говориш. Вдома кажеш: «Давай помиємо волосячко», «виберемо зачіску» - побутові теми.

Р: Побутові теми.

Р: Тому так, і мова - вона пише англійською вільно, українською вона знає букви.

І: Дуже вам дякую. У мене більше немає питань. Можливо вам ще щось на думку спало щодо формування відчуття належності до України в дітях. Я розумію, що у вас старша дитина є, може тут щось?

І: Молодь, да, яка починає своє свідоме життя вже закордону України, Е-е, вони зараз не в тому стані, щоб дуже свідомо там прямо будувати своє життя навколо своєї української ідентичності. І от дуже багато челенджів, так, е, навколо.

І: Все таки є ще питання! Станом на сьогодні ви розглядаєте варіант повернення до України чи більше зосереджені на Польщі та вибудові життя за кордоном загалом? Наступні роки може 5?

І: Ні, насправді я думаю наша асиміляція тут була би легшою, якби ми е-е хотіли тут бути. Насправді мені здається, що ми і зараз думаємо, що ж трошки ми повернемось. Але це дуже мені власне заважає, в тому числі прийняти цих х побутових рішень, да, яку мову вчити, як що що робити і далі. Е-е, насправді я при цьому всьому думаю, що дуже навряд чи що ми вже повернемось, бо чим далі йде, далі різниться оцей контекст, тим далі зростають діти, тим далі я розумію, що окей, а що ж я запропоную? Коли вона повернеться, в неї буде, е, проблема з тими по знайти її треба буде, як би правильно сказати, прикладати додаткових зусиль, набагато більше цих зусиль, щоб знайти спільну мову із дітьми.

І: Я вам дуже вдячна за такі дуже розлогі та рефлексивні відповіді. Мені мене це дуже тішить. Хочеться вам сказати щось надихаюче насправді, бо ви мене надихнули і своїм прикладом і того, як ви і свята святкуєте, і про посуд, і так далі.

Р: Дуже вам теж дякую за це.